

Barbaricum i pecsételt kerámia Üllő 5-9. lelőhelyen

Jelige: Pecsételt kerámia

Tartalomjegyzék

Bevezetés.....	3
A pecsételés története és technológiai háttere.....	4
Üllő 5-9. lelőhely.....	5
Formakincs	7
<i>Tojásfüzér (I.)</i>	7
<i>Fogaskerék (II.)</i>	8
<i>Rozetta (III.)</i>	9
<i>Levél (IV.)</i>	11
<i>Rombusz (V.)</i>	11
<i>Amorf dísz (VI.)</i>	12
<i>S-alak (VII.)</i>	12
<i>Pálcátág (VIII.)</i>	12
<i>Girland (IX.)</i>	13
A pecsételt edények jellemzői.....	14
<i>Festés és felületkezelés</i>	14
<i>Kiegészítő díszítés</i>	15
<i>Anyagminőség és égetés</i>	16
<i>Másodlagosan fűrt lyukak kérdése</i>	16
Csoportok	17
Az üllői pecsételt kerámia datálása	20
Párhuzamok.....	22
<i>Provinciális analógiák</i>	22
<i>Barbaricum-i párhuzamok</i>	24
<i>A Felső-Tisza vidék (Beregsurány, Csengersima)</i>	27
Összegzés	28
Felhasznált irodalom	30

Katalógus.....	35
<i>Útmutató a katalógus használatához</i>	36
<i>Pecsételt anyag katalógusa</i>	37
<i>Terra sigillata anyag katalógusa</i>	48
Táblák.....	49
<i>Mutató</i>	50
<i>Táblák</i>	51
Képek	62
Térképek.....	77
Összesítő táblázatok	81

A szarmata Barbaricum telepein előforduló edénytöredékek sokszínűek, mégis a rajtuk található díszek technika és formavilág tekintetében közel állnak egymáshoz. A pecsétléssel készített motívumok azonban formájukban teljesen idegennek tűnnek a szarmata hagyományoktól. Emellett ezek a minták általánosan vörös festésű, félgömbös edényeken fordulnak elő, melyeket provinciális hatásnak tekint a kutatás. Ezek a körülmények vezethettek oda, hogy a kutatók kezdetben római importnak tartották, illetve terra sigillata utánzatként kezelték az ilyen töredékeket. A képet a 90-es években Maróti Éva anyaggyűjtő munkája árnyalta, mely során a Barbaricum területén előfordult töredékek egyértelműen elkülönültek a környező provinciák anyagától.¹ Az elmúlt években Sóskuti Kornél és Wilhelm Gábor kutatásai során körvonalazódott határozottan egy a szarmata területeken megjelenő, barbár eredetű pecsételt edénytípus képe.

Dolgozatomban a 2001 és 2006 között a Pest Megyei Múzeumok Igazgatóságának régész munkatársai² által feltárt Üllő 5-9. számú lelőhely szarmata telepének pecsételt anyagát elemzem. Választásom azért esett az üllői fazekas telepre, mert az itt található 49 edényből származó kerámiaanyag egy lelőhelyen belül több, mint a Barbaricum 26 másik lelőhelyéről származó pecsételt edénytöredékek összesen. A szarmata szállásterületről ismert motívumkincs legtöbb eleme megjelenik itt, így vizsgálható a díszek egymáshoz való viszonya is, melyre eddig nem volt lehetőség egy zárt leletegyüttesen belül. A más-más irányból érkező hatások leginkább ott mutathatók ki, ahol az ütközőzóna miatt egymás közelségében figyelhetők meg. Véleményem szerint az üllői telep ezért a téma eddig ismert legjelentősebb lelőhelye.

Munkámban a rendelkezésemre álló eszközökkel bemutatom az üllői pecsételt kerámia motívumkincsét, szoros összefüggésben az edényekkel. A párhuzamok vizsgálata közben egyrészt a szarmata Barbaricum pecsételt anyagára, másrészt a környező provinciák (Pannonia, Dacia) fazekas termékeire koncentrálok.³ Dolgozatomban foglalkozom továbbá a bemutatott anyag korának meghatározásával, illetve a leletanyag csoportokra bontásával és az ezeket ért különböző hatások kimutatásával.

¹Maróti Éva 1991-es tanulmányában hoz létre a barbaricumi töredékekből különálló csoportot, melyek lelőhelyei: Cegléd, Miskolc, Nagymágocs, Tarhos és Hódmezővásárhely. 2004-ben már egyértelműen egy a pannoniai anyagtól elhatárolódó, inkább a daciai pecsételtekkel rokonítható körrel beszél (MARÓTI 1991, 374; MARÓTI 2004, 213, 215).

²Ásatásvezetők: Batizi Zoltán, Dinnyés István, Kövári Klára, Kulcsár Valéria, Mérai Dóra, Nagy Andrea, Patay Róbert, Simon László, Tari Edit. Régész munkatársak: Gál Krisztián, Kocsis László, Markó András, Péterváry Tamás, Rác Tibor, Rác Zsófia, Szabó Ádám, Vágner Zsolt (TARI 2006, 43).

³A barbaricumi töredékek esetében jelentősen kevesebb anyagközlés áll rendelkezésre, mint a provinciális leletanyaggal kapcsolatban. A nagy mennyiségű publikálatlan anyag miatt egyenlőre sem a formakincs, sem a területi elterjedés tekintetében nem lehet hosszú távú következtetéseket levonni.

A pecsétlés története és technológiai háttere

A pecsétlés nem tartozik a bonyolult díszítési eljárások közé. Egyszerűsége miatt az i.e. V. századtól kezdve gyakorta használták. A Pontus-vidéken alakulhatott ki és később a kelták vándorlásával kezdett terjedni. A technika így juthatott el Britanniába, Galliába és Itáliába is. A Kárpát-medencében is kelta közvetítéssel jelent meg és már a késő *La Tène* korban kedvelt volt. Pannoniában az I. századi pecsételt edények még mindig az őslakos *eraviscus* formákat őrizték, de motívumkincsük a nyugati terra sigillata edényekről eredeztethető már. Az ismert fazekas nevek is kelta származásra utalhatnak (*Resatus*, *Pacatus*). A pecsételt áru terjedésének iránya megegyezhetett a terra sigillata edények terjedésének irányával, tehát délnyugatról kelet és délkelet felé (így Pannoniából Moesia, majd Dacia provinciákba). A III. században a terra sigillaták kereskedelmének hanyatlásakor kerülhettek pecsételt edények és ezzel együtt a pecsétlés technikája is a szarmata Barbaricumba a szomszédos római területekről. Egyszerűsége miatt a pecsétlés később kedvelt díszítése volt a gepida, illetve az avar fazekasoknak is (PÓCZY 1952, 102–103; BÓNIS 1990, 180; MARÓTI 1991, 370).

A pecsétlés folyamatának megértéséhez egyaránt fel kell használni a régészeti leleteket és a néprajzi analógiákat. A magyar népi kerámiában is ismert a módszer, mely során azonos vagy egymást váltogató benyomott díszeket alkalmaztak térkitöltő funkcióban. A hasonló felépítésű pecsétlők és a díszítések funkciója miatt a módszer is hasonló lehetett a két korszakban (CSUPOR–CSUPORNÉ 1998, 103).

A pecsételt kerámia gyártásának elengedhetetlen kelléke maga a pecsétlő. A római kori leletek⁴ hasonlóan a mai *cifrázófák*hoz alapvetően két részből álltak: egy felső tagból, mely fogóként funkcionált, illetve egy alsó tagból, melyen maga a domború dísz található. Beregsurány-Barátság kert lelőhelyről ismertek olyan pecsétlők, melyeknél a fogó részen másik minta kialakítására alkalmas rész található. Ismert továbbá kerek pecsétlő is (*pecsétlőhenger*) [3. kép]. A minták ezen az eszközön egy korong, vagy henger felületén szabályos sorban helyezkednek el. Gyakran tartozik hozzá nyél is, mely lényegesen megkönnyíti használatát. A pecsétlő anyaga változó, a római kori leletek esetében az agyag a

⁴ Pecsétlők lelőhelyei Pannoniában: Savaria, Vindobona, Gorsium, Keszthely. Daciából például Maroskeresztúr és Porolissum lelőhelyekről ismertek pecsétlők [1. kép]. A római területen kívülről Beregsurány-Barátság kert lelőhelyen kerültek felszínre agyag pecsétlők [2. kép], míg a szarmata Barbaricum területéről nem közöltek hasonló leletet (MARÓTI 1991, 380; ISTVÁNOVITS 1993, IV. tábla 1–2).

leggyakoribb.⁵ Különbség az agyag pecsétlők között, hogy tömörek, vagy belül üreges kialakításúak. (ISTVÁNOVITS 1993, IV. tábla 1–2; CSUPOR–CSUPORNÉ 1998, 103; GABLER 2006, 19–20).

A mester a pecsétlőt a már megformázott, de még ki nem égetett edény falába nyomva hozta létre a pecsételt dísz.⁶ Megfigyeléseim szerint az üllői edényeken a festés és egy esetben biztosan a hornyolás is (42) csak a pecsétlés után következett be, míg a simítás a pecsétlés előtt és után is történhetett (az erős kopás miatt ez nehezen megállapítható) (CSUPOR–CSUPORNÉ 1998, 103; GABLER 2006, 20).

A dísz minden esetben megegyezett a pecsétlő fején látható minta negatívjával, bár mélységbeli különbségek származhatnak a pecsétlő ferde használatából. Minden alkalommal külön kellett az eszközt használni, így egyszerre csupán egyetlen dísz tudott a mester létrehozni. Ez magyarázza néhol a pecsételt motívumok rendezetlenségét. Kerek pecsétlő használatával a mintákat sorban, egymástól megegyező távolságra lehetett elhelyezni. A hengerpalást hossza határozta meg a sorminta hosszát. Természetesen ebben az esetben is elképzelhető, hogy a minták nem egyenlő távolságra fekszenek egymástól, ám ekkor ez a hiba ciklikusan ismétlődik (CSUPOR–CSUPORNÉ 1998, 103; GABLER 2006, 20).

Nagy lehetőségek rejlenének a pecsétlők és a pecsételt minták összehasonlításában. A probléma, hogy a Pannoniában az ismert pecsétlők nem feleltethetők meg egyetlen pecsételt töredék díszével sem. A szarmata Barbaricumban pedig nincs mihez hasonlítani töredékeinket. Csupán egyetlen rontott példány ismert: egy égetésnél elgörbült barnásvöröses tányér Aquincumból (MARÓTI 1991, 377–381).⁷

Üllő 5-9. lelőhely

Az M0-s autópálya délkeleti szakasza, illetve a Vecsést és Üllőt elkerülő 4-es számú főút csomópontjában, Budapeستől déli irányban 10 km-re található az a két összefüggő lelőhely,

⁵Ennek fő oka az lehetett, hogy az eltört eszköz később könnyen pótolható legyen. Olaszországi ásatások anyagából származnak terra sigillata formátalak létrehozására alkalmas bronz pecsétlők is (GABLER 2006, 20–21, 164).

⁶A mester kénytelen volt az ujjával a belső oldalon ellentartani, hogy az edény fala ne nyomódjon be. Néhány pecsételt töredék belső felületén ezért jól megfigyelhető a mester ujjlenyomata (Maróti Éva szóbeli közlése alapján). Az üllői leletanyagban van azonban több olyan töredék (3, 20, 28, 32, 36, 49.), melyen ezt elmulasztotta megtenni a fazekas, így jól megfigyelhető a benyomódás a pecsétléssel szemben a belső oldalon. Megfigyelhetők továbbá ujjlenyomatok is.

⁷Az üllői anyagban feltételezem az 5. számú töredékről, hogy két egymásba nyomott minta figyelhető meg rajta.

mely dolgozatomban anyagát adta.⁸ A teljes ásatási terület összesen 47 lelőhelyet foglalt magába, melyek közül a legnagyobb Üllő 5. A 9. lelőhely egy egységet alkot az 5-sel, csupán egy természetes árok (vízjárás) választja el tőle [2. térkép] (TARI 2006, 42).⁹

Az ásatások a lelőhelyen 2001. augusztus 13. és 2006 között több ásatási szezonon keresztül folytak. A feltárt lelőhely mérete végül elérte a 350000 négyzetmétert,¹⁰ ám ez csak a terepbejárások alapján becsült terület egyharmada. A feltáráson összesen 8750 különböző régészeti objektumot figyeltek meg [1. térkép] (ISTVÁNOVITS–KULCSÁR–MÉRAI 2011, 339–341; TARI 2006, 42).

Az első szarmata településnyomok a déli részen jelentkeztek. Az újabb eredmények a telep kezdetét a II. század legvégére (III. század elejére) teszik. Ezt a kis falut követhette a lelőhely legnagyobb részét elfoglaló szarmata fazekastelep a III. században. A telep datálása a római tárgyak (pénzek), a murgai típusú korsók és a későbbi hunkori tárgyak alapján történt. Így a telep az V. század elején még biztosan lakott volt. A településen intenzív fazekastevékenység folyt, 47 edényégető kemencét tártak fel (ISTVÁNOVITS–KULCSÁR–MÉRAI 2011, 339–341; TARI 2006, 42).¹¹

Üllő 5. és 9. lelőhelyen a leggyakoribb objektumtípust a gödrök képviselték (tároló, füstölő, illetve aszaló gödrök). Gyakori telepjelenségek a félig földbe mélyített házak, kemencék, ciszternák, kutak és árkok. Feltártak továbbá három nagyobb sírcsoportot is, melyek összesen 108 sírt tartalmaztak. Körülárkoltak, D-É tájolásúak, melyek közül a rangosabbakon halom is lehetett. A sírcsoportok nagy része a IV. századra datálható, némelyik esetleg átnyúlik az V. századba (ISTVÁNOVITS–KULCSÁR–MÉRAI 2011, 339–341; TARI 2006, 42).

Az üllői kerámiaanyag mérete ellenére (közel 600000 töredék) nagy egységességet mutat. A leggyakoribb típus a szemcsés, korongolt (vagy utánkorongolt), szürke színű szarmata fazék. A késői fazekastelep fő profilja az ilyen jellegű edények gyártása lehetett, valószínűleg kereskedelmi célokra. A fazekak mellett gyakoriak a jól iszapolt korsók, tálak, fedők, illetve a különböző funkciójú kisebb edények. Nagy mennyiségben képviseltetik magukat a római edények típusai (barbotin díszes meredek falú edények, sávós festésű kerámia, amphorák), emellett gyakoriak a terra sigillaták is (közel 750 töredék)

⁸Pontos helye: Üllő5 M0: 40+480-41+450; Üllő9: 4: 25+450-26+100 (ISTVÁNOVITS–KULCSÁR–MÉRAI 2011, 339–341).

⁹A lelőhely a Dunától csupán 15 km-re fekszik egy ÉNy-DK irányítású lejtőn (ISTVÁNOVITS–KULCSÁR–MÉRAI 2011, 339–341).

¹⁰Üllő5+Üllő9=322500 m² +25180 m² (ISTVÁNOVITS–KULCSÁR–MÉRAI 2011, 339–341).

¹¹Feltételezések szerint a déli (korábbi) településrész észak felé terjeszkedve alakította a későbbi nagy fazekastelepet. A két szarmata településrész folytonossága azonban nem bizonyított (ISTVÁNOVITS–KULCSÁR–MÉRAI 2011, 339–341; TARI 2006, 42).

(ISTVÁNOVITS–KULCSÁR–MÉRAI 2011, 339–341; TARI 2006, 42).

Formakincs

Az üllői leletanyag összesen 49 pecsétléssel díszített edény töredékeit tartalmazza. 66 minta jelenik meg így, hiszen egy töredéken szerepelhet több motívum is. Ezek közül 9 erősen sérült, illetve a minta maradéka alapján több lehetőség is felmerül a kiegészítésre.¹² Az alábbi csoportosítás csak a biztosan megállapítható díszeken alapszik, melyből 57 található (az összes pecsételt minta 86,36%-a). A díszek alapján 9 nagyobb csoport hozható létre, melyek összesen 27 alcsoportra oszlanak.¹³

I. Tojásfüzér (egy elem esetén **tojástag** vagy **tojásszem**)

18 ilyen minta fordul elő, ez az összes 31,57%-a. Ezzel ez a leggyakoribb minta az üllői pecsételteken. Mindenképpen a nyugati terra sigillata edényekkel hozhatók kapcsolatba, megerősíti ezt, hogy legnagyobb számban vörös festésű félgömbös edényeken fordulnak elő.¹⁴

I/a1: *Tagolatlan tojásfüzér: (22)*

A 22. töredék esetén figyelhető meg a teljes minta, mely három tagolatlan körívből épül fel. Téglaszínű, finom anyagú félgömbös testű tál kissé megvastagodó peremű, meredekebb falú perem- és oldaltöredékén található.

I/a2: *Tagolatlan tojásfüzér beékeltemmel: (37)*

Három tagolatlan körívből álló minta, melynél a legkisebb körív belsejében kis négyszögletes elem található. A 37. ragasztott, teljes profilú töredéken található. Ez egy téglaszínű, félgömbös testű, enyhén megvastagodó peremű tál.

I/b1: *Egy belső köríves, keretezett tojásfüzér: (23)*

¹² A meghatározhatatlan díszek a következő töredékeken találhatók: 6, 8, 12, 13, 14, 27, 39, 43, 46.

¹³ A keresés megkönnyítése miatt a katalógusban leltári szám szerinti sorrendben szerepelnek a töredékek. A továbbiakban az ott szereplő számok alapján hivatkozom a töredékekre, illetve az itt szereplő megnevezés szerint említem a pecsételt díszeket. A táblákon is az itt található számok alapján találhatók meg a tételek. A díszek tipológiájának összefoglalása az 1. táblázatban látható.

¹⁴ Ez a forma áll a legközelebbi kapcsolatban a Drag. 37-es formai variánsú terra sigillatákkal. A 18/31, 30 és 33 típusok mellett ez a leggyakoribb forma a Pannoniába importált nyugati sigillata anyagban. A pecsételték között is ez a leggyakoribb forma (KUZSINSZKY 1932, 6; VADAY 1996, 136; VADAY 1998, 152).

Egy tagolatlan körívet teljesen körbevevő négyszögletes elemekből álló minta. Az elemek az az alsó részén követik az ívet, ám fent egyenesen kötik össze az ív két végét. A 23. téglaszínű meredek falú, félgömbös tál enyhén megduzzadó perem- és oldaltöredékéhez tartozik.

I/b2: *Tojásfüzér keretelés:* (1)

Az I/b1 minta a belső körív nélkül.¹⁵ Az 1-es nagyméretű, talpgyűrűs, vörösre festett félgömbös tálhoz tartozó töredéken jelenik meg IX/a girlanddal együtt.

I/c1: *Két belső köríves tojásfüzér:* (2, 6, 7, 11, 15, 19, 21, 25, 34, 39, 47, 48)

Két tagolatlan körívből álló minta, melyet négyszögletes elemek vesznek körbe az ívek nyílását szabadon hagyva. A leggyakoribb pecsételt minta az üllői töredékeken.¹⁶ Az egyes pecsétlések között kis eltérések vannak méret, illetve néhol az ív tekintetében. Következésképpen téglaszínű, félgömbös talakon fordulnak elő, azok minden üllői típusán megfigyelhetők. Négy esetben kombinálódnak más motívummal (6, 11, 15, 39). Két alkalommal állapítható meg biztosan a másik dísz, egyszer II/c-vel, egyszer pedig IX/c2-vel.

I/c2: *Két belső köríves tojásfüzér beékeltemmel:* (10)

Az I/c1 mintával teljesen megegyező pecsételés, ám a legbelső körív belsejében kis négyszögletes elem egészíti ki. Téglaszínű, félgömbös edény vállal tagolt oldaltöredékén helyezkedik el.

I/c3: *Két belső köríves tojásfüzér kiegészítő dísszel:* (9)

Az I/c1 dísszel megegyező pecsételt minta, ám a körívek nyílása felett összetett minta látható. Ez a szélén két-két kisebb, a tojásfüzér felé néző háromszögből, illetve ezek között két fekvő, egymás felé irányított nagyobb háromszögből áll. Az üllői formakincs legösszetettebb eleme. A 9. számú téglaszínű, simított oldaltöredéken található. Formailag valószínűleg meredekebb falú félgömbös edényhez sorolható. A minták elhelyezkedése esetleges, ám felépítésük megegyezik.

II. Fogaskerék

¹⁵ A minta önálló megjelenése feltételezhetné, hogy az I/b1 két pecsételés eredményeként jött létre, ám erre utaló nyomok (elcsúszott pozíció, következtetlenség) nem figyelhető meg ott. A Beregsurány-Barátság kert lelőhelyű kétoldalú pecsétlők miatt azonban nem elképzelhetetlen, hogy ilyen módszerrel hozták létre a díszet (ISTVÁNOVITS 1993, IV. tábla 1–2).

¹⁶ Az összes meghatározható mintához képest 21,05%, míg a többi tojásfüzér mintához képest 66,66%.

11 ilyen dísz fordul elő a töredékeken, ami az összes darab 19,47%-a. Előfordulása megegyezik a tojásfüzérékével, ám kevésbé gyakori annál. Mind a pannoniai, mind a daciai anyagban igen gyakorinak számít.

II/a: *Belső kör nélküli fogaskerék:* (5, 12, 18, 40)

Egyszerű négyszögletes elemekből álló szabályos kör alakú minta. A 12. és a 40. töredékeken a minta bár formailag nem tér el a többitől, méretében megközelítőleg a háromszorosa a hasonlókhöz képest. Itt figyelhető meg az egyazon csoporton belül előforduló töredékek esetén a legnagyobb méretkülönbség. Téglaszínű, félgömbös testű tálak töredékein fordulnak elő, a nagyobb méretű minták értelemszerűen vastagabb falú (összességében is nagyobb méretű) edényekhez tartozhattak.

II/b: *Egy belső körös fogaskerék:* (17, 24, 43, 44)

Egy teljes, tagolatlan kört és az azt körülvevő négyszögletes elemeket tartalmazó minta. technikai különbségek figyelhetők meg a 17, 43, 44. sorszámú töredékeknél, ahol a külső elemek bár különállók, ám egy mélyebb sávban találhatók. Ezek készítés technikai szempontból különbözhetnek a teljesen elkülönülő elemekből felépülő fogaskerekektől, hiszen itt a szegmenseket egy bevagdalt borda alkothatta, ennek lenyomata a mélyebb sáv¹⁷ Téglaszínű, félgömbös edények oldaltöredékein fordulnak elő.

II/c: *Két belső körös fogaskerék:* (15, 16, 45)

A II/b-hez nagyon hasonló motívum, ám két kör található a szegmentált keretelésben. A 15. dísz arányaiban eltér a többi díszről, hiszen a külső szegmentált kör nagyságrendekkel nagyobb átmérőjű a két belső tagolatlan körtől. Emellett a 45. töredék mintája esetén a II/b díszeknél megfigyelt technika is megjelenik. Félgömbös testű, téglaszínű edényekhez tartozó oldaltöredékeken, illetve egy esetben kissé meredek falú, enyhén megvastagodó peremű félgömbös edény perem- és oldaltöredékén találhatók. I/c1 típusú tojásfüzérrel együtt is előfordul (15).

III. Rozetta

12 ilyen dísz figyelhető meg, mely az összes megállapítható 21,05%-a. Minőségileg jobb töredékeket díszítenek, melyek általánosan kónikus hasú, meredek falú edényekből

¹⁷ Néhány esetben kevésbé markánsan tojásfüzér díszek esetében is megfigyelhető ez a technika (pl.: 1. töredék I/b2 dísze).

származhatnak. Ennél a csoportnál a leggyakoribb, hogy más motívum is előfordul a töredéken (7 esetben a 12-ből, mely 58,33%). A szögletes szirmú rozetta gyakori a geometrikus formákat kedvelő kelet-pannoniai pecsételte¹⁸ és a daciai minták között is.

III/a: *Hagyományos rozetta:* (30, 41)

Virág motívum, melynek közepén határozottan kiemelkedő kör alkotja a bibét, és ezt szabályosan elhelyezkedő, ívelt végű megvastagodó szirmok veszik körül. Mindkét esetben téglaszínű, megvastagodó, enyhén behúzott peremű tálak perem- és oldaltöredékén figyelhetők meg, melyeknek külső felületét a perem alatt alacsony borda tagolja.

III/b1: *Szögletes szirmú rozetta bibével:* (28, 29, 32, 35, 36)

A hagyományos rozetta díszhez hasonló minta, ám a szirmok vége nem ívelt, hanem egyenesre lecsapott. Egyaránt előfordulnak szürke és téglaszínű tálak oldal- és peremtöredékein is. Általánosan a kihajló perem alatti függőleges falon található a minták, majd alatta az edény hasi része kónikus kialakítású. A 35. edény esetén a törésvonalat erőteljes borda teszi hangsúlyossá. VII/a1, VII/b és VIII/a motívumokkal fordul elő.

III/b2: *Szögletes szirmú rozetta bibe nélkül:* (31, 33)

A III/b1-es dísszel megegyező minta, ám a központi kör (bibe) nem jelenik meg. Helyette az egész belső felület mélyített, esetleg alig megfigyelhető kiemelkedéssel középen.¹⁹ A III/b1-hez hasonló kialakítású edényeken jelennek meg meg.

III/c1: *Szögletes szirmú rozetta kereteléssel:* (20)

Az alapminta megegyezik a III/b1 mintával, ám hasonlóan a tojásfüzér és fogaskerék mintákhoz itt is egy négyszögletes elemekből álló keret veszi körbe a díszet. Egyedül a 20. töredéken figyelhető meg ilyen dísz, mely szürke, finom anyagú tál kihajló peremű, egyenes oldalfalú töredéke. Minta VIII/a pálcátaggal együtt figyelhető meg.

III/c2: *Két rétegű szögletes rozetta bibe nélkül:* (3, 38)

¹⁸ A pannoniai pecsételtek csoportosításával Mócsy András foglalkozott először. Ő két nagyobb típust állít fel: A nyugati csoport jellemzője a Pó-vidéki edényformák átvétele, illetve az ábrázolásmódban az élethűsége való törekvés. A keleti csoport jobban kedveli a geometrikus, erősen stilizált mintákat. Maróti Éva munkáiban jelenik meg egy déli csoport is (MÓCSY 1954, 187; MARÓTI 1991, 374).

¹⁹ Mivel a szirmok szélénél a felület magasabb ezért nem beszélhetünk arról, hogy a bibe kikopott volna használat közben.

Mindkét esetben erősen kopott motívum. A III/b2 díszhez hasonló, ám tagjaik között nagyobb a hiátus, illetve egy újabb szíromsor veszi körbe az előzőt. Téglaszínű, töredékeken fordulnak elő. A 31. függőleges falú, bordával tagolt erősen megvastagodó, kihajló peremű tál perem- és oldaltöredéke, míg a 32. egy erősen kihajló peremű tál függőleges, majd kónikus profilú töredéke.

IV. Levél

Két olyan dísz található az anyagban, mely talán stilizált levélként értelmezhető (3,5%). Egyik mintának sem találtam pontos párhuzamát sem a barbaricum, sem a provinciális anyagban.

IV/a: Íves peremű levél: (49)

Íves oldalú, felfelé megvastagodó stilizált levelet ábrázoló minta. Belsejét egy függőleges minta és az ebből egymással szemben két oldalra kiinduló bordák (levél ereze) tagolják. Barna bevonatos, kónikus aljú tál egész profilú töredékén található. Kiegészítő díszítésként szerepel a VI-os dísz mellett, felváltva alkotnak egy díszítő sort.

IV/b: Szögletes peremű levél (füzfa levél): (42)

Töredékes formájában ismert minta. Teste lefelé kiszélesedik, végén a levél peremét alkotó két vonal rézsűsen egymásba fut. Belül négyszögletes, ferde elemek alkotják az erezetet. Szürke, finom anyagú edény oldaltöredékén található. A díszítés a bonyolult minta ellenére is esetlegesnek tűnik a ferde pecsétlő használat és a motívumokat vágó hornyolások miatt. A dísz fő motívumként szerepel az edényen.

V: Rombusz

Egyedülálló dísz az anyagban. Párhuzamát nem találtam sem az üllői, sem más barbaricum anyagban.²⁰

V: Rombusz: (26)

Négyszögletes elemekből kialakított rombusz. A motívum jobb szélének pár eleme letört. A minta nem feltétlenül készült egy pecsétnyomóval, elképzelhető a különálló elemek ilyen jellegű elrendezése is. Téglaszínű edény oldaltöredékén található.

²⁰ Maróti Éva a 1991-es munkájában említi Gabler Dénes egy publikálatlan kéziratát, melyben feltételezi, hogy egyszerűbb minták egymástól függetlenül *autochton* módon is kialakulhattak (MARÓTI 1991, 373).

VI: Amorf dísz

Az üllői anyag motívumkincsétől távol álló forma. Az ilyen jellegű díszek (szabálytalan keretben elhelyezkedő háromszög alakú elemek) az edényformával és a kiegészítő levél (vagy pálcstag) elemekkel a daciai fazekasság termékeivel rokoníthatók.

VI: Amorf dísz: (49)

Ívelt oldalú keretben található kisebb díszek összessége. Egyrészt három egyszerű, hajlított bordából kialakított háromszög alkotja, melyeknek harmadik oldala a keret széle. A motívum közepe felé mutatnak. Másrészt szintén a minta közepe felé irányított tömör „háromszögek” is megfigyelhetők. Magának a keretnek és a belső díszeknek a kialakítása is aránytalan, nem geometriai igényű. Barna bevonatos, kónikus aljú edényen található a IV/a levél mintával kiegészülve.

VII: S-alak

7 esetben figyelhető meg ilyen minta (ez az összes 12,28%-a), minden esetben szögletes szirmú rozettával kiegészülve. Egyike azoknak a motívumoknak melyek önállóan nem jelennek meg. Téglaszínű és szürke edényeken is előfordulnak. Gyakori motívuma a provinciális pecsételteknek, a Barbaricumban azonban ritkább.

VII/a1: Hagyományos S-alak: (28, 33)

Egyszerű tagolatlan vonalból álló S formájú pecsétlés. Mindkét esetben téglaszínű, kihajló peremű edényen jelennek meg III/b2 rozetta dísz kiegészítéseként.

VII/a2: Tagolt S-alak: (20, 38)

A VII/a1 mintához hasonló motívum, ám ezúttal négyszögletes elemekből áll össze. A mintán megfigyelhető, hogy egy mélyebb sávban helyezkednek el, ami a pecsétlő kialakítására enged következtetni.

VII/b: Fordított S-alak: (29, 31, 35)

A VII/a1 mintával megegyező minta, ám fordított pozícióban áll. Felső vége megvastagodik, alsó vége elkeskenyedik.

VIII: Pálcstag

Típusonként egy-egy ilyen dísz található az üllői anyagban. A VIII/a minta általánosan elterjedt, a daciai anyagban önálló motívumként is megjelenik. A VIII/b minta legjobb párhuzama egy aquincumi töredék, melynek oldalán *planta pedis* motívumok vannak két sorban pecsételve, eredeti funkciójuktól megfosztva [4. kép]. Az üllői anyagban mindkét dísz csak térkitöltő/elválasztó funkciót lát el.

VIII/a: *Tagolt pálca:* (32)

Ívelt oldalú függőleges oszlop, melyet több kisebb négyszögletes elem alkot. Az egész minta itt is besüllyed, tehát a minta a pecsétlőn egy bordán helyezkedhetett el. Szürke, finom anyagú tál egyenes falú töredékén helyezkedik el III/b1 rozetta mintákkal mint kiegészítő motívum.

VIII/b: *Planta pedis:* (3)

Elnagyolt, funkcióját vesztett *planta pedis* pecsétlés másolata. Belső felülete kopott, a saru szíjazatának kereszteződése azonban megfigyelhető. Téglaszínű, porózus anyagú, erősen kihajló peremű tálon látható. A III/c2 rozetta dísz kiegészítő mintájaként szerepel vele egy sorban.

IX: Girland²¹

4 esetben fordul elő ilyen motívum (7,01%), azonban egyszer sem figyelhető meg teljes egészében. Egyértelműen a terra sigillatákhoz visz közelebb a jelenlétük. Pecsételt edényeken lényegesen ritkább minta, általánosan az ívelt hason helyezkedik el, a pecsételt sorminta alatt (ez a perem alatt 1cm-rel húzódik általában).

IX/a: *Tagolt ívű girland:* (1)

Egy tojásfüzér díszek külső, szegmentált ívéhez hasonló minta, azonban ellentétes állású velük és méretében is jóval nagyobb náluk. A jobb oldalon, belül másik tagolt körív indítása figyelhető meg. A többi girlanddal ellentétben nem két minta összekötésére használták, hanem külön sávban önálló mintaként szerepel. Nagyméretű, téglaszínű félgömbös edény oldalának alsó részén található. I/b2 tojásfüzerekkel fordul elő.

IX/b1: *Girland szögletes rozettával:* (11)

²¹ Az itt felsoroltak mellett a 43. töredéken valószínűleg található még az anyagban egy olyan girland dísz is, mely két tagolatlan körívből áll és II/b fogaskerék mintákat köt össze. Azonban a minta töredékessége alapján ez nem jelenthető ki teljes bizonyossággal.

Két elemből álló minta. Központi eleme egy a III/b1 szögletes rozettához hasonló, ám azoknál jóval kisebb, vastagabb szirmú minta. Ehhez kapcsolódik két tagolatlan körív, melyeket kisebb elemek határolnak. Téglaszínű, félgömbös testű edény oldaltöredékén figyelhető meg.

IX/b2: Girland erősen stilizált rozettával: (4,8)

A IX/b1-gyel megegyező minta, ám itt a szögletes rozetta helyett öt egymással szemben álló V-alak található. Erősen stilizált rozetta lehet. Téglaszínű, félgömbös tál oldaltöredékén található.

A pecsételt edények jellemzői²²

Festés és felületkezelés

Az üllői pecsételt edények fenti szempont szerint három nagyobb csoportra oszthatók fel: bevonatos (festett), simított és festetlen.

Bevonatból feltételezhetően többféle található az anyagban. Gyakori a foltokban lepattogzott, égetés utáni festés, mely általánosan matt, durva felületű és sötétebb vörös színű (jól megfigyelhető esetek: 5, 6, 8, 22, 34, 48). Általánosan tojásfüzér és fogaskerék pecsétekkel díszített félgömbös edényeken jelenik meg ez a festés. A félgömbös tálak bevonatának másik fajtája narancs vagy narancsvörös színű,²³ fényes felületű. A 1, 16, 18, 19, 20, 21. töredékeken figyelhető meg biztonsággal. Legnagyobb felületen az 1. edényen található meg, melyen a mélyebben fekvő területeken (pecsételt dísz, az ívelt has és a talpgyűrű találkozása) a bevonat foltokban vastagabban található meg, így sötétebb színű is. A vöröses és fényes bevonatú edények általánosan félgömbös formájúak, ez is megerősítheti az ilyen edények kapcsolatát a terra sigillatákkal.

Különleges tagja ennek a csoportnak a 49-es edény. Ezen az anyagban párhuzam nélküli barnás bevonat található, melynek aranyos fénye van.²⁴ A töredék kónikus hasán megfigyelhető 3 ovális hiátus a bevonatban, melyek ujjnyomok lehetnek. Ez a készítés

²² A következő fejezetben példákat hozok Üllő 5-9. rómaiként beültározott festett kerámiájából is. A közel 8000 leltári tételnyi anyagot egy készülő MA szakos szakdolgozat munkálatai közben volt szerencsém átnézni.

²³ Kopás és egyéb másodlagos hatások (égés, rossz talajviszonyok) miatt elképzelhetők árnyalatváltozások, így a kerámiatöredékek esetében csak széles tartományon belül kezelhető a szín kérdése. Véleményem szerint a színskála használata nagyobb szériák mellett torz eredményeket adhat.

²⁴ Üllő 5. lelőhely számos díszítetlen félgömbös tájánál alkalmazták ezt az aranyos fényű barna bevonatot. A barbaricum pecsételt anyagban azonban nem találtam párhuzamát.

folyamán keletkezhettek, így feltételezem, hogy az ilyen egyenletes bevonat mártásos technikával felvitt mázszerű dísz lehet.

Simított darab biztosan egy található Üllőn. A 9. töredék mintáinak kis mélysége esetleg a simítás előtti pecsétléséből következhet. Simítás nyomai nem figyelhetőek meg, viszont a fényes bevonatú edényeknél is néha nagyon sekély díszek jelennek meg, illetve a simítás nyomai is megjelennek néhol a felületen (pl.: 18, 20).

A festetlen darabok meghatározása problémás, egyrészt a kopás miatt, másrészt az égetés utáni lepattogzás miatt. A 4, 11, 35, 36. töredékek esetében semmilyen formában sem bizonyítható a festés. A szürke edények nem festettek. Felületük a reduktív égetés, esetlegesen simítás következtében kap a falmagnál sötétebb (fekete) színt, ami a sávok miatt keltheti festés hatását.

Párhuzam nélküli jelenség figyelhető meg a 2. számú töredéken. A halvány téglaszínű töredék kopott felületén egy nagyobb foltban finom agyagréteget vittek fel. Ennek anyaga porózusabb, élesen elválik a töredék anyagától. Érdekesége, hogy az egyik pecsételt dísz ebben a foltban helyezkedik el. Véleményem szerint a felhordás célja a felület hibájának javítása lehetett. A sérülés még az edény kialakítása közben keletkezhettek, hiszen a pecsétlést már erre a javított területre nyomták.

Kiegészítő díszítés

A pecsétek mellett megjelennek az edények tagolására, térelválasztásra használt díszek is. 12 esetben egyszerű hornyolással tagolták az edény oldalát (a 49 edény 24,48%-a ez). A hornyok keresztmetszete íves, gyakran nem egyenletesen haladnak és vastagságuk sem állandó. Az anyag töredékessége miatt sajnos a hornyok vizsgálatának gyakorlati haszna a csoportok kialakításában nem lehet. Az azonban megfigyelhető így is, hogy meghatározott területeken fordulnak elő: így a perem alatt közvetlenül, a díszek felett, a díszek alatt a hason. A 9, 21, 48. számú töredékek esetén két horony, míg a 42. töredéken 8 horony figyelhető meg. A hornyok alkalmazása nem köthető edényformához, így pecsételt díszekhez semmiképpen sem rendelhető hozzá.

A párhuzamok alapján fontos díszítés lehet a fogaskarcolás/tűzdelés. Sóskuti Kornél és Wilhelm Gábor pecsételt kerámiáról tartott előadásában a Barbaricumban elterjedt római eredetű pecsételtek egyik ismervének tartja ennek a dísznek a jelenlétét (pl.: Felgyő-Ketőshalmi dűlő) (SÓSKUTI–WILHELM). Az üllői anyagban nem található ilyen módon díszített pecsételt edény, ám a hasonló festett edények között gyakori dísznek számít a sávokban a hason és a perem alatt tűzdelt edény.

A szélesebb, díszítetlen mezőket és a bordákat nem tartom kiegészítő díszítésnek, véleményem szerint a profil szerves részeként kezelendők. A mezők, illetve a kisebb töredékeken a vállak (amik ezek indításai) a Drag. 37 terra sigillaták hasonló kiképzésével rokoníthatók véleményem szerint. A bordák az erősen megtörő falú edények jellemző elemei, kisebb alcsoportjaiként azonos helyeken ismétlődnek.

Anyagminőség és égetés

A pecsételt anyag minden darabja megegyezik abban, hogy homokkal soványított, jól iszapolt, szennyeződések nem figyelhetők meg benne. Anyagminőség tekintetében azonban mégis több csoport rajzolódik ki.

A téglaszínű töredékek egy része erősen porózus anyagú, kopásnak könnyen enged, szinte kézzel morzsolható (7, 8, 41). Másik csoportjuk durva tapintású, anyagát nagyobb szemcsék alkotják (5, 12, 15, 22, 26, 31, 37, 39, 40, 45, 46, 48). Ezek általában a matt vörös, égetés utáni festést kapott példányok. Különleges csoportot alkotnak a III/a rozettákkal díszített töredékek, melyeknek anyaga „fényesre kopott”(3, 30, 36). A szürke töredékek általánosan szappanos fényűek, a téglaszínűeknél sokkal finomabb anyagúak.²⁵

A töredékek nagy része egyenletesen égett. Összesen 7 esetben figyelhető meg réteges égés (18, 29, 30, 31, 34, 40, 41) (ez az összes 14,28%-a). Itt minden alkalommal a belső rész szürke (reduktív), a külső pedig téglaszínű (oxidatív). A szürke darabok a 29. kivételével jó égetettek mind. Megfigyeléseim szerint az égetés az anyagban nem áll kapcsolatban az anyagminőséggel.

Másodlagosan fűrt lyukak kérdése

A császárkori telepkerámia egyik gyakori jelensége a törésfelületek mellett elhelyezett furat. Célja az edények javítása lehetett, terra sigillata edényeknél találhatók olyan töredékek, melyben megfigyelhető volt az összeillesztésre használt ólomkapocs maradványa (GABLER 2006, 108, 150). Sajnos az üllői anyagban ilyen nem maradt fent, illetve olyan edény sem, melyen összeillő töredékek mentén lennének átfúrások.

A furatokat a tárgyalt esetekben két oldalról készítették (32, 35). Közel azonos a furatok külső átmérője (0,6-0,7 cm) mind a belső, mind a külső oldalon. Kiszerkesztett szöge körülbelül 60°. A kúpos furatok a falvastagság közepénél találkoznak. A fűrés iránya közel

²⁵ A *csoportok* című fejezetben felállított kategóriák további finomítása archeometriai vizsgálatok bevonásával képzelhető el. A folyamatban lévő vizsgálatok célja elsődlegesen a régészeti módszerekkel felállítható csoportok közti anyagminőségben megfogható különbségek kimutatása. Távlati célnak a proveniencia vizsgálatokat tartom, mely során a nyersanyag lelőhelyeket lehetne meghatározni.

merőleges lehetett, bár a kúpos furat egyik felülete mindig kissé simább (nem egyenletes erőhatás következménye).

Következtetések levonására nem alkalmas a javításra szolgáló furat. Eredete a görög geometrikus időkig vezethető vissza, ám Pannoniában még a II. század folyamán is általánosan alkalmazott eljárás volt. Hasonló furattal ellátott pecsételt edények ismertek Fót és Órszentmiklós lelőhelyekről (MARÓTI 2004, 219; GABLER 2006, 108, 181). A szarmata telepeken azonban nem ritka, hogy szemcsés fazekakat, esetleg kézzel formált kerámiát is javítottak ilyen módszerrel. Nem jelenthető ki tehát, hogy a pecsételt edényeket emiatt értékesebbnek tartották volna, mint a többi házikerámiát.

Csoportok

Az üllői pecsételt díszű edények csoportosítása a pecsételt motívumok, a profilok és a külső-belső festés (vagy felületkezelés) minőségének együttes figyelembevételével képzelhető el. Sajnos az anyag 49 edényhez tartozó töredékei közül csupán 20 alkalommal (40,81%) vizsgálható értékelhető perem vagy talpgyűrű/talpkorong. A többi kisebb méretű oldaltöredék, csupán az edény alapformájára enged következtetni. Kivételt ez alól a vállal tagolt oldaltöredékek jelenthetnek. További probléma, hogy a festés az esetek meghatározó részében csak kis foltban, illetve a dísz belsejében figyelhető meg az erős kopás miatt. A perem és fenéktöredékek alapján 4 nagyobb csoport állítható fel:

1a. *Vörös festésű, félgömbös tálak enyhén megvastagodó peremmel:* (1, 37, 15, 22, 23, 48)

Feltételezhetően a leletanyag legnagyobb részét ilyen edények töredékei alkotják. Minden esetben téglaszínű törésfelülettel rendelkeznek, külső és belső felületük vörös illetve narancs színű bevonattal díszített. Az oldal ívében vannak kisebb eltérések. A leggömbölyűbb formát a 37. ragasztott teljes profilú edényen figyelhetjük meg, itt a has átmérője nagyobb, mint a perem átmérője. A másik véglet a 15. töredék, melynél a félgömbös has után a fal közel függőlegesen halad felfelé. A perem minden esetben enyhén megvastagodik, amit a fal megvékonyításával, majd visszahajtásával értek el.²⁶ Két esetben a fenékrész is megfigyelhető. Az 1. töredéknek alacsony talpgyűrűje, míg a 37-nek alacsony talpkorongja van. Egy kivétellel kizárólagosan tojásfűzér és fogaskerék motívumok fordulnak elő az ilyen profilú töredékeken (I/a1, I/b1, I/b2, I/c1, II/b). Az 1-es töredéken önálló sorként szerepel a

²⁶A pecsételteken ez a kis perem miatt nehezen figyelhető meg, azonban a lelőhely más megvastagodó peremű töredékén jól látszik. Gyakori a visszahajtsátnál keletkező hiátus az anyagban.

IX/a girland dísz. Kiegészítésként 3 esetben is előfordul hornyolás a pecsétlésekhez közel (15, 37, 48).

Az oldaltöredékek nagy része is ide sorolható (2, 4, 5, 6, 8, 9, 12, 14, 16, 17, 21, 24, 25, 26, 27, 36, 40, 43, 45, 46, 47). Törésfelületük minden esetben téglaszínű. A darabok nagy része vörösre vagy narancs színűre festett, azonban találhatók festetlen és simított töredékek is. Méretben is nagy a szóródás, a csészéktől egészen a nagyobb tálakig terjed a skála. A csoport tagjait profil hasonlósága, illetve a tojásfüzér és girland pecsétek kötik össze. Csak áttételesen tartom őket terra sigillata másolatnak, hiszen ez a tagolatlan oldalú félgömbös, festett profil nagyon gyakori pecsétlés nélkül is az üllői anyagban. Inkább ezen edények pecsételt változatainak tartom őket, még ha ezeknek alapformáját római előképek határozták meg.

1b. *Vörös festésű, félgömbös tálak széles sávval a perem alatt: (7, 18, 19)*

Az előzőhöz hasonló profillal rendelkező edények csoportja. Oldalfaluk meredek, a félgömbös hastól a peremig közel függőleges. Az oldal felső egyharmadában mélyebben fekvő sáv helyezkedik el, melynek közepe általában kissé kidomborodik. Ezen a mezőn belül nem található díszítés. A perem közvetlenül a sáv felett indul, minden esetben a megvastagodó peremek egy felfelé keskenyedő típusát képezi. Az edényeket általánosan jó minőségű, fényes, vörös bevonat fedi. A pecsételt díszek a sáv alatt futnak, hasonlóan az előző csoport félgömbös táljaihoz itt is csak tojásfüzér és fogaskerék motívumok fordulnak elő (I/c1, II/a1).

Az oldaltöredékek közül a kis vállal tagoltak (6, 10, 11, 34, 39) nagy valószínűséggel ehhez a csoporthoz sorolhatók, hiszen a váll a sáv indítása lehet. E töredékek esetében is igazak a fent leírtak, tehát vörös bevonattal és pecsételt tojásfüzérrel (I/c1-2) díszítettek.²⁷

Az edények ezen csoportját egyértelműen a Drag. 37 típusú terra sigillaták másolatának tartom. Mind formai jegyeik, mind a jó minőségű vörös bevonat miatt elképzelhető ez. A tojásfüzér motívumok is megerősítik az elképzelést.

A pecsételt töredékek és a terra sigillaták kapcsolata régóta vitatott. Az általános nézet szerint a pecsételteket a sigillaták helyettesítésére használták. Ennek azonban ellent mond az a tény, hogy a pecsételtek mennyisége messze alulmarad a luxusedényekkel szemben. A pátyi lelőhelyen az 1982-83 közötti szezonban 19 pecsételtre 98 terra sigillata, míg a 1997-99

²⁷Mivel a töredékek nagy része a has alsó részéből származhat, ezért a félgömbös edények esetén nem állapítható meg hogy pontosan melyik töredék nyaki részén lehetett sáv. Az ebben a fejezetben felsoroltak biztosan ilyen típusúak lehettek.

közöttiben 100 pecsételtre 450 terra sigillata töredék jutott (KOCZTUR 1974, 121–122; MARÓTI 2002, 127). Üllő 5. lelőhelyen is hasonló a viszony. 50 pecsételt edény mellett 750 sigillata töredék került elő. Véleményem szerint ez a különbség cáfolja a másolatként való használatot.

2. Kihajló peremű, egyenes falú tálak: (3, 33)

A két ide sorolt töredék profilja kissé különbözik. A 3. egyenes falú, pereme enyhébben hajlik ki, míg a 33. kissé ívelt hasú, a perem közel vízszintesig hajlik. Azonban mindkettő téglavörös törésű, illetve a rajtuk található rozetta is összekötik a töredékeket (III/c2, III/b2). Kiegészítő mintaként S-alak és *planta pedis* fordul elő (VII/a1, VIII/b). A profil további része nem következtethető ki.

3. Erősen kihajló peremű, kónikus hasú tálak: (20, 32, 38, 49)

A leletanyag szürke töredékei tartoznak ebbe a csoportba. Jellemzőjük, hogy a perem drasztikusan nem vastagszik meg, ám közel vízszintes pozícióba hajlik ki. A 20. és a 32. edények esetében a visszahajlás egy befelé tartó falszakaszból következik be, míg a 38. és a 49. töredéknél a függőleges fal hajlik ki. A perem alatti függőleges falszakaszon vannak a pecsétek, alattuk a fal élesen megtörik, kónikusan folytatódik. Egy kivételével jó minőségű szürke töredékek, melyek rozetta és pálcika pecsétekkel díszítettek. A 49. töredék teljes profilú, kívül és belül is barna bevonattal díszítették. Az üllői anyagban egyedülálló VI/a és IV/a motívumokkal látták el.

Mind a minták, mind a kónikus edényforma inkább a daciai pecsételt edényekre emlékeztet, ezzel együtt pedig a beregsurányi, illetve a csengersimai fazekas telepek termékei felé mutat. Természetesen a nagy földrajzi távolság miatt erős fenntartásokkal kell kezelni az analógiákat.

4. Megvastagodó, kihajló peremű bordával tagolt tálak: (30, 31, 35, 41)

Téglavörös törésfelületű edények csoportja. A perem kiképzése megegyezik: erősen megvastagodik, kissé behúzott, ferdén kihajlik. Három esetben a perem alatt alacsony borda tagolja az oldalfalat. A pecsételt rozetta díszek minden esetben ez alatt helyezkednek el (III/a, IIIb1-b2). Kiegészítésként S-alakok tűnnek fel (VII/b). Teljesebb profil a 31. és a 35. edény esetén figyelhető meg, ahol egy újabb borda után a has erősen megtörik és kónikusan folytatódik. Méretben nagyon nagy különbségek vannak a csoporton belül (a 35. a vizsgált leletanyag legnagyobb tála lehetett). Felületükön festés nem figyelhető meg, a 30. és a 41.

töredék esetén a felület fényesre kopott, kívül és belül más árnyalatúra égetett. Más esetben ez nem fordul elő.

Az üllői pecsételt kerámia datálása

Az üllői pecsételt töredékek korának meghatározásában csupán 5 objektum 13 terra sigillata töredéke, illetve egyetlen egy római érme segíthet [3. térkép].²⁸

A 13 terra sigillata töredék közül kettőről szinte semmi sem állapítható meg (az 1138-as árok két töredéke), illetve egyből orsókarikát készítettek (1032/a objektum fenéktöredéke). Így tíz darab marad (76,92%), melyről következtetéseket lehet levonni a készítés idejére vonatkozóan. Ezek több szempontból is igen egységesnek bizonyulnak. Ilyen például a profilok vizsgálata, hiszen a tíz edénytöredék közül nyolc (80%) tartozik a Drag. 37 típushoz, egy (10%) a Drag. 33 formához, míg egy esetében nem állapítható meg a típus. Hasonló a helyzet a műhelykörzetek vizsgálatakor is. A pecsételt kerámiával előforduló terra sigillaták közül négy (40%) rheinzaberni, négy (40%) westerndorfi, kettő (20%) pedig pfaffenhofeni áru. Tehát a pecsételt töredékekkel együtt csupán Germaniából importált sigillaták fordulnak elő Üllőn. Ezek az adatok nem csak az üllői viszonyok szempontjából, de az egész barbaricum leletanyag szempontjából is átlagosnak mondhatóak.²⁹

A leletanyag korhatározásának szempontjából azok a töredékek bírnak a legnagyobb értékkel, melyek esetében nemcsak a műhelykörzet, de az edényeket készítő mester személye is megállapítható. Négy ilyen sigillata töredék található a pecsételt anyaggal keveredve, melyek három különböző objektumban helyezkedtek el (1138, 4052, 6712).

Korhatározás szempontjából a 4052. gödör a legegységelműbb. Az ebben talált westerndorfi sigillata Comitialis mesterhez kapcsolható, aki 175 és 200 között tevékenykedett. Ez alapján a gödör kora a II. század utolsó negyedére helyezhető (GABLER 2006, 82–83).³⁰

Szintén ismert az 1138. objektum (árok) egyik westerndorfi terra sigillata töredékének mestere. A Heleniushoz köthető darab 200-233 között készülhetett. A másik töredék szintén westerndorfi, ám a mester nem ismert. A westerndorfi terra sigillatákat 170-233 között

²⁸A leletek jellemzőit lásd a dolgozat végén a mellékletek *Terra sigillata katalógus* című részében.

²⁹A Barbaricumban a legnagyobb számban előforduló terra sigillata forma a Drag. 37-es. A Drag. 33, 18/31, 30 típusok szintén igen gyakoriak. Emellett a legnagyobb számban a rheinzaberni terra sigillata gyár termékei képviseltetik magukat, ezek után következnek a westerndorfi és pfaffenhofeni műhelyek áruai (VADAY 1996, 136; VADAY 1998, 152).

³⁰Itt kell megjegyezni, hogy a terra sigillaták által meghatározott időpontokat tulajdonképpen a használat legalsó határának kell tartani (*terminus post quem*).

gyárthatták. Az árok kora a két darab korának összevetésével, illetve az egymást metsző időszakok megállapításával határozható meg, így a 200–233-as időintervallumot kapjuk végső eredményként [2. táblázat] (GABLER 2006, 83–85).

A terra sigillatákban leggazdagabb 6712. objektum esetében is ezt a megoldást alkalmaztam. Itt két olyan terra sigillata töredék volt, mely a készítő mester személyének ismeretében pontosabban datálható. Az első egy westerdorfi darab, mely Helenius névéhez kapcsolható. Az ilyen töredékeket 200 és 233 közé lehet datálni. A másik darab a Primitivus I./Julius II.-Julianus I. kör munkájaként határozható meg, melynek készítési időpontját Gabler Dénes 2006-os munkájában a Severus-korra helyezi. A további három sigillata töredék mestere nem megállapítható, ám tudni róluk, hogy kettő pfaffenhofeni készítmény, míg egy rheinzaberni. A Pannonia provinciában előkerült rheinzaberni áru készítése és importálása 140–240 közé tehető, míg a pfaffenhofeni töredékek a 230–260 időintervallumot határozzák meg. Összesítve a terra sigillaták által meghatározott időkorlátokat a 230-as években használhatták az objektumot [3. táblázat] (GABLER 2006, 75–77, 85–87).

A másik két objektumban, melyben pecsételt töredékek fordulnak elő terra sigillata darabokkal (5210. és 8059. objektum), csupán meghatározhatatlan mesterű rheinzaberni edények darabjait találták. Mint azt már írtam, a gödrök kora így 140–240 közé helyezhető el (GABLER 2006, 75–77).

A terra sigillata leletek alapján a pecsételt edények használatának legkorábbi időpontja a 140-es években, míg legkésőbbi a 240-es években képzelhető el. Ha összevetjük az eredményeket, akkor viszont tisztán látszik, hogy legnagyobb mennyiségben a 200–240-es években fordulnak elő. Az itt megadott időpontok azonban minden esetben a terra sigillaták készítését, illetve megközelítőleg a provinciába érkezésüket jelentik. A Barbaricumba érkező nyugati import kettős datálása miatt lehet számolni akár több évtizedes eltolódással is, mire a díszedények Pannoniából a Barbaricumba kerültek.³¹ Elképzelhető ilyen jellegű csúszás a kronológiában azért, mert a terra sigillaták magas ára miatt jobban vigyáztak rájuk, így akár egy egész generáción (kb. 30 év) keresztül is megtartották, illetve javígtatták őket (GABLER–VADAY 1986, 61).³²

Az érme kissé kitolja az időhatárokat. Az 5145-ös objektumból került elő egy II.

³¹ Felmerülhet a hármas datálás is, hiszen kérdéses a tárgyak földbe kerülésének ideje is (Kulcsár Valéria közlése nyomán).

³² Ennek az álláspontnak ellent mondhat, hogy például az 1032/a objektumból előkerült egy terra sigillata fenékből másodlagosan csiszolt orsókarika. Emellett a leletek alapján a „bánásmód” (másodlagos felhasználás, javítás) a telepeken nem különbözött nagyban a luxuskerámia és a szarmata kerámia között.

Claudius bronz antoninianus a sisiciai verdéből.³³ Dinnyés István meghatározása szerint az érem 268 és 270 közé datálható. Véleményem szerint egyetlen érméből nem lehet helytálló következtetéseket levonni. Továbbá feltételezések szerint a szarmaták tulajdonában a pénz nem képezte a pénzforgalom részét, tehát nem tudni mennyi ideig lehetett a tulajdonukban a földbe kerülés előtt (VADAY 2005, 10–11). Problémássá teszi a korhatározást, hogy az érem egy nagyobb, több objektumból álló bonyolult rendszer részét képező vízgyűjtő gödörből került felszínre. Jelenléte azonban egyértelműen kitolja a terra sigillaták által meghatározott időhatárt legalább a 270-es évig.

Összességében tehát az üllői pecsételt kerámia a III. század második felére, illetve végére keltezhető, esetleg a IV. században is használatban lehetett. Ez azt jelenti, hogy nemcsak a kisebb szarmata faluban, de a IV. századi fazekastelepen is feltételezhető ennek a kerámiatípusnak a továbbélése.³⁴ Tény, hogy a pecsételteket tartalmazó objektumokban nagy mennyiségű szemcsés szarmata kerámiatöredék is volt, melynek gyártása a fazekascentrum fő profilja volt. Valószínű tehát, hogy a termelés beindulása után is jelen voltak a pecsételt edények. A III. századot támasztják alá továbbá a barbaricum párhuzamok is.³⁵

Párhuzamok

Provinciális analógiák

Az üllői telep elhelyezkedése miatt kézenfekvő lenne pannoniai, illetve közelebből aquincumi származást feltételezni. A szarmata falu csupán 10 kilométerre fekszik a provincia legnagyobb fazekasközpontját jelentő Aquincumtól. Továbbá a pecsételt kerámia megfelel a kelet-pannoniai stílus legfontosabb kritériumainak is (stilizált geometrikus jellegű minták, dél-galliai edényformák használata) (MÓCSY 1954, 187; MARÓTI 1987, 81; BÓNIS 1990, 180).

Az aquincumi ásatások leletanyagában azonban nem találtam olyan edényt, mely főbb vonásaiban megegyezne az Üllőn látottakkal. Előfordulnak minták, melyeknek nagy számban vannak pontos párhuzamai (tojásfüzér és fogaskerek típusok), ám a díszek elhelyezkedése és mennyisége egy edényen belül teljesen különbözik. Üllői motívumok párhuzamai találhatók például a Kiscelli utca töredékein [5. kép]. Több esetben is megjelenik a tojásfüzér I/a típus, bár fordított helyzetben, míg a II/a díszre is található itt párhuzam. Az egyik töredéken megfigyelhető III/b1 típusú rozetta is (PÓCZY 1956, 103–104). Formátalon is látható Üllőn is

³³ Előlapján császárfej IMPC[LAVDI]V[S]AVG felirattal, míg hátlapján balra álló istennő látható [SPE-S]AVG felirattal. Az érme szintén a CKM raktárában található.

³⁴ Ez feltételezhet valamilyen kapcsolatot, esetleg kontinuitást is a két népesség között.

³⁵ Erről lásd bővebben a *Barbaricum párhuzamok* című fejezetet.

megfigyelt minta, például egy fogaskerék II/b dísz egy óbudai példányon (PARRAGI 1971, 70–78).

Pannonia többi fazekascentrumában is találhatók párhuzamok, így például a gorsiumi anyagban is feltűnik a I/c1 dísz variánsa, kiegészülve a tűzdelt díszítési móddal [6. kép] (KOCZTUR 1974, 104). A hasonlóan egyszerű motívumok azonban nem bizonyítják a töredékek kelet-pannoniai kapcsolatait, hiszen ezek elterjedtek voltak az egész provinciában. Például az üllőihez (és az Aquincumhoz) hasonló fogaskerék minták megjelennek a nyugat-pannoniai leletanyagban is (MARÓTI 1987, 103).

Nem valószínű, hogy az üllői töredékek pannoniai eredetűek lennének, annak ellenére sem, hogy Aquincum közelében egy kereskedelmi út mentén feküdt a telep. Ezt az erősen töredékes anyag ellenére is egyértelműen ki lehet jelenteni.

Dacia a másik tartomány, mely önálló fazekastevékenysége miatt vizsgálódás tárgyát képezheti. Porolissum lelőhely kapcsolódik témánkhoz közvetve. A jellegzetesen szürke, jól iszapolt, gyorskorongolt edényeket gyártó műhely motívumkincsének számos eleme megtalálható a szarmata szállásterületen [7-8-9. kép] (FILIP 2008, 471–480). Természetesen a pannoniai és a daciai anyag formakincse tartalmazza ugyanazokat az elemeket, ám véleményem szerint jelentősen más arányokban. Példa erre a tojásfüzér motívum, mely kis számban jelenik meg Daciában, ám akkor pontos formai párhuzama a pannoniai díszeknek (ld. 7. kép Porolissumból).

Potaissa (ma Torda) lelőhely pecsételt anyagában is megjelennek párhuzamok. Megjelenik itt a III/b1 minta pontos párhuzama. Pirosra festett, *engobe* mázas edény nagyméretű töredékén található, kiegészülve egy kis négyzetekből összeálló farkasfog mintával. Szintén megjelenik az üllői S-alak VII/a1 típusa egy finom anyagú töredéken, bár jelen esetben egyértelműen nem térkitöltő funkciót lát el. Szórványosan megjelenik itt is a tojásfüzér motívum is [10.kép]. Ilyen látható egy pirosra festett edény oldaltöredékén is. A töredék különlegessége a pecsét alatt elhelyezkedő besimított geometrikus minta (CĂȚINAȘ 1984, 481–487).

A tárgyalt üllői anyaggal a daciai pecsételtek mutatják a legnagyobb hasonlóságot, ám a töredékeken a már megismert minták nagyobb változatosságban és nagyobb számban jelennek meg. Bár Üllő esetében a közvetlen kapcsolatot kizárom, ám kereskedelem elképzelhető a szarmata szállásterület és Daciai közös határszakaszain. A fazekasságba így bekerült hatások ezután már szabadon terjedhettek a szarmata Barbaricumban a belső kereskedelem révén. Így az üllői edényeken is számolnunk kell daciai hatással, mely a szarmata Barbaricumba bekerülve már szarmata földön, szarmata terméken közvetve érkezett

ide.

Barbaricum párhuzamok [4. térkép]

A Cegléd környéki anyagból ismert pecsételt töredék, melyet a Huszár dűlőben találtak a Rajkort tanya mellett [11. kép]. Hídvégi Lajos 1963-as terepbejárásából származik, leírása szerint Drag. 37-es formájú tál utánzatának töredéke, a perem alatt egy horonnyal, mely felülről határolja a bepecsételt tojásfüzerek sorát. A töredék színét nem említi. A közölt képen azonban jól megfigyelhető a két sorban elhelyezkedő tojásfüzér díszítés, a felső sor az I/a2, míg az alsó az I/c1 típusnak felel meg (DINNYÉS 1986, 57).

Párducz Mihály Hódmezővásárhely Solt-Palé II. lelőhely feltárása során talált egy teljes profilú pecsételt edényt. A lelőhely 6. gödréből közölte az edényt, mely a leírás szerint Drag. 37 formájú halványpiros színűre égett edény, melyen tojásfüzér pecsétlés található (I/c1). A közölt kép rossz minőségű, illetve az edény felülete is erősen kopott (PÁRDUCZ 1938A, 93). A lelőhely német nyelvű elemzésében Párducz a kerámiatöredéket a II. és a III. század közé datálja (PÁRDUCZ 1938B, 122–123).

Szintén Párducz Mihály közli a II-IV. századra datálható quad jellegű császárkori telepet Miskolc-Sötétkapu lelőhelyről [12. kép].³⁶ A leleteket területi eloszlásuk szerint hét csoportba osztotta (nem rétegtani egységek!), melyből a II-es számmal jelöltből került elő egy Drag. 37 formájú terra sigillata darabja, illetve egy szürke, fényezett felületű pecsételt töredék. A kisméretű sigillata töredéket rheinzaberni készítménynek tartja, mesternek Belsust, illetve Cerialist határozza meg.³⁷ A pecsételt töredék díszje megegyezik az Üllőn leggyakrabban előforduló I/c1 dísszel. A pecsétlés felett fogaskarcolt sáv figyelhető meg. Párducz Mihály a két töredéket az I. század második felére datálja, megjegyezve, hogy a második egységben található leletek datálása problémás. (PÁRDUCZ 1957, 47–49). A miskolci töredék bizonyíthatja, hogy az üllőihez hasonló pecsételt kerámia elterjedési területe meghaladja a szarmata szállásterületet.

Ismertek továbbá töredékek Törökszentmiklósról és Tiszaföldvarról (Lenin utca 43.) is. A tiszaföldvári kisméretű oldaltöredék [13. kép], a törökszentmiklósi Drag. 37 formájú oldal- és peremtöredék, a perem alatt díszítetlen sávval [14. kép]. Tojástagjaik megegyeznek, az üllői I/c1 típus párhuzamai. A törökszentmiklósi edény oldalán megjelennek az üllői anyagban ismeretlen formák is, stílusában a Kiskundorozsma-Nagyszék II. lelőhelyű tállal

³⁶ Párducz elemzésében a kelta-germán *Puchov-kultúra* déli nyúlványaként határozza meg a helyi etnikumot (PÁRDUCZ 1957, 50).

³⁷ Cerialis mester tevékenységét a kutatás jelenleg az Antoninus korra teszi. Ezeket a rheinzaberni terra sigillatákat tartják a marcomann-szarmata háborúk előtti utolsó nagy szállítmányoknak (GABLER 2006, 76).

rokonítható. Kondoros lelőhelyről is említ a Gabler-Vaday szerzőpáros egy ugyanilyen díszítésű töredéket, ám erről nem közölnek képet.³⁸ A szerzők véleménye szerint a terra sigillata imitációk a szarmata Barbaricumban a II. és a III. század között voltak használatban (GABLER–VADAY 1986, 63).

Az üllői anyag párhuzamaiban gazdag Dunakeszi-Alagi major lelőhely. A leggyakrabban megfigyelt I/c1 dísz Drag. 37-es formájú téglaszínű edény hastöredékén jelenik meg, felette talán girland indítása látható [15. kép]. Szintén téglaszínű edényen található III/a rozetta [16. kép]. Megvastagodó peremű téglaszínű töredéken jelenik meg III/b1 és VIII/a dísz [17. kép], Üllőről ilyen párosítás szürke edényről ismert csak (32). A töredékek párhuzamait a publikáló Maróti Éva a Barbaricumban helyezi el. Hasonló a véleménye a szintén ebben a munkájában publikált Pécel 2. lelőhelyről hozott I/c1 tojásfüzér mintával díszített töredékről is [18. kép] (MARÓTI 2004, 213–215).

Kiemelkedő jelentőségű Apagy-Peckéstanya pecsételt anyaga. A leletanyag összesen négy pecsételt töredéket tartalmaz, melyek közül kettő téglaszínű, piros festésű, míg kettő szürke színű. Az egyik téglaszínű töredék Drag. 33-es terra sigillata utánzata, felületén horonnyal és egy tagolatlan ívből álló tojástag pecsétel. Érdekesebb azonban a Drag. 37 profilú töredék, melyen az üllői II/a fogaskerék minta párhuzama látható. A perem alatt itt is megfigyelhető kissé domború, díszítetlen sáv [19. kép]. A két szürke pecsételt töredék esetében az oldaltöredék kevésbé használható, mivel erősen kopott, a minta nem figyelhető meg pontosan. A másik töredék kihajló peremű, meredek, hasvonalnál megtörő perem- és oldaltöredék. Pecsételt motívumai közül egyik a II/a fogaskerékkel rokonítható, másik párhuzamait a daciai (közvetve a beregsurányi) anyagban kell keresni. Istvánovits Eszter véleménye szerint a szürke töredékek egyértelműen kapcsolatba hozhatóak a beregsurányi fazekasteleppel [20. kép]. A szerző a telepet a fémleletek (aláhajtott lábú fibulák) alapján a III-IV. század közé datálja (ISTVÁNOVITS 1992, 21–23).

Ismertek pecsételt töredékek Kiskundorozsma-Nagyszék II. lelőhelyről is. Három nagyobb perem és oldaltöredéket is tartalmaz. Egyik téglaszínű, Drag. 37 formájú edény, melynek vállát I/c1 tojásfüzér díszíti, hasán pedig IX/b2 formai variánsú girland keretel III/b1 típusú rozetta dísz. A girlanddal egy vonalban nagyméretű III/c1 dísz található. Az edény pereme alatt megfigyelhető a díszítetlen domború sáv [22. kép]. A törökszentmiklósi edénnyel rokonítható. A második félgömbös edény durvább anyagú, felületén lepattogzott vörös festéssel. Az előzőnél egyszerűbb kivitelű, oldalát I/b2 pecsétlések díszítik [23. kép]. A

³⁸ Terra sigillata utánzatok katalógusa 39: Tojásfüzér dísszel ellátott Drag. 37 formájú terra sigillata edény másolata. A szarvasi Tessedik Sámuel Múzeumban található (GABLER–VADAY 1986, 56)

harmadik félgömbös tál szürke anyagú, erősen kopott. Rendszertelenül pecsételt, 8 különféle minta szerepel rajta (egyik ismert csak, ez egy üllői I/a dísz) [24. kép].³⁹ A kisebb töredékeken tagolatlan ívű és egy belső köríves tojásfüzerek változatai figyelhetők meg [21. kép]. A telepet az ásatók a II. és az V. század közé datálják (SZALONTAI–TÓTH 2003, 72–73; SÓSKUTI–WILHELM).

Hasonlóan gazdag anyag ismert Felgyő Kettőshalmi-dűlő lelőhelyről. A barbaricum pecsételték körébe tartozó félgömbös edények töredékein rendezetlenül elhelyezkedő I/c1 díszek figyelhetők meg [25. kép]. A további töredékek profiljaikban párhuzamai az üllői töredékeknek, ám a tűzdelt sávok, illetve a pannoniai anyagban kedvelt levél motívumok miatt nem kezelhetők közvetlen analógiákként [26. kép]. A tálak belső felületének pecsétlése szintén a provinciális anyag felé mutat (SÓSKUTI–WILHELM).⁴⁰

Gázszállító vezeték építését megelőző feltárásból ismert négy töredék Csongrád megyéből. Lelelőhelyeik a következők: Pusztaszer-Szárnýékalmi dűlők (két tagolatlan körrel és hozzá tartozó két sorból álló négyszögletes elemekkel díszített töredék) [27. kép]; Pusztaszer, Csöngölei oldal II. 70. objektum (I/a pecséttel) [28. kép]; Szeged-Kiskundorozsma, Tóth János dombja (két töredék I/a1, illetve I/b2 dísszel) [29. kép]. Három töredék téglaszínű félgömbös tálból származik, ebből kettő kívül-belül vörösre festett, egy pedig simított. A negyedik töredék párhuzam nélküli, hiszen szürke tárolóedényen eddig még nem fordult elő pecsételt dísz. A töredékek a késői periódushoz sorolhatók (SÓSKUTI 2010, 178–179).⁴¹

A nagy beruházásokat kísérő feltárások publikálatlan anyagaiból ismertek további töredékek. Ilyen az üllői telephez közel fekvő Vecsés 83. lelőhely anyagának I/c1 pecséttel díszített vörös festésű töredéke [30. kép]. Makó 32. lelőhely anyagából is ismert egy ívelt falú, durva anyagú töredék, mely II/b fogaskerékkel és egy két tagolatlan ívből álló minta

³⁹Az ilyen sokszínű pecsétléssel díszített edények esetében fel kell vetni a kérdést, hogy lehetett-e az esztétikai funkción kívül más oka is a túldíszítettségnek. Véleményem szerint (erősen hipotetikusán ugyan) elképzelhető, hogy célja volt az adott műhely formakincsének bemutatása (reprezentáció), esetleg a formatálakhoz hasonlóan a törekeny agyagpecsétlők utángyárthatóak lehettek ilyen edényekről a minta kis mértékű torzulása mellett. Jelentősek lehetnek az ilyen edények a későbbi kutatások során is, mely a műhelykörzeteket vizsgálja a Barbaricumban.

⁴⁰Sóskuti Kornél és Wilhelm Gábor foglalkozott a témával *Császárkori pecsételt kerámiák a kárpát-medencei szármata Barbaricumban* című előadásuk keretében. A kiskundorozsmai és a felgyői lelőhelyek vizsgálata után előadásuk végén arra az eredményre jutottak, hogy az Alföldön egyszerre voltak használatban provinciális és barbár eredetű pecsételt edények. A különbséget az anyagminőségben, a festés minőségében, a pecsét elhelyezkedésében, illetve a tűzdelés/fogaskarcolás megjelenésében jelelték meg (SÓSKUTI–WILHELM).

⁴¹Sóskuti Kornél véleménye szerint a szármata Barbaricum területén előkerült pecsételt töredékek két horizontba sorolhatók. A korait a terra sigillata kereskedelem időszakára teszi, míg a késői véleménye szerint a szármata időszak végére helyezhető el (SÓSKUTI 2010, 179).

töredékével díszített [31. kép].⁴²

Összességében az üllői pecsételt anyag tökéletesen beleillik a barbaricum pecsételt darabok II-III. századi horizontjába. Pontos analógiái a pecsételt edények Maróti Éva által meghatározott pannoniai párhuzamok nélküli, formavilágukban inkább Dacia felé közeledő csoportban keresendők (MARÓTI 2004, 215).

A barbaricum pecsételt edények gyártásának helyét egyelőre nem lehet megállapítani. Felmerülhet akár maga az üllői fazekastelep is. Az egyetlen rontott darab miatt (5. számú) feltételezhető, hogy próbálkoztak egyszerűbb motívumokkal, gyártásra azonban nem gondolnék további műhelyhulladék, illetve pecsétlő hiányában. Az üllői pecsételt edények meghatározó részét véleményem szerint a Barbaricum más területeiről szerezhették be.⁴³

Felső-Tisza vidék (Csengersima, Beregsurány)

A Barbaricum területéről kevés olyan lelőhely ismert, ahol bizonyítottan pecsételt edények gyártásával foglalkozhattak. Ezek a szarmata szállásterület közelében Beregsurány-Barátság kert és Csengersima-Petea lelőhelyek fazekas telepei.⁴⁴ A beregsurányi kerámia jellegzetes szürke anyagú, korongolt termék, melynek alapanyagát is a közelből szerezhették be. A pecsételteken megjelenő formakincs mindenképpen a daciai anyaggal rokonítható, szorosabb kapcsolat a közeli Porolissummal feltételezhető [33. kép]. A telep, így az itt gyártott pecsételt edények korhatározása bizonytalan, valószínűleg a II. század végétől egészen a III. század végéig folyhatott a pecsételt edények gyártása. Maga a telep az V. századig is lakott lehetett. Problémás az etnikum kérdése, a helyi vandál (*victofal*) elemek mellett elképzelhetők romanizált, Dacia provincia feladása után ide költözött fazekasmesterek is (ISTVÁNOVITS 1993, 127–133).

Annak ellenére, hogy a motívumkincs nagy hasonlóságot mutat az üllői anyaggal, nehéz közvetlen kapcsolatokat feltételezni a két fazekas központ között. Beregsurány exportjának hatásterülete nyugati irányban egyértelműen csak a Szatmár-Bereg térség volt, a szarmata területekkel csak kis részen érintkezett (ISTVÁNOVITS 1992, 22).⁴⁵

⁴² Az üllői anyag tartalmaz egy olyan töredéket, melyen az I/a minta jelenik meg karcolt technikával [32. kép]. Bár technológiailag nem tekinthető párhuzamnak, a minta egyértelműen a pecsételtekné tojásfüzér motívumai felé mutat.

⁴³ Maróti Éva szóbeli közlése alapján az üllői anyag meghatározó része biztosan nem pannoniai áru, mind a töredékek anyaga, mind a rajtuk található minták kizárják ezt. Szintén nem valószínű, hogy az üllői fazekastelepen gyártották volna ezeket az edényeket.

⁴⁴ Felmerült a lehetősége, hogy Tarpán is a beregsurányihoz hasonló fazekas tevékenység folyt. Kérdéses továbbá hogy a beregsurányi fazekas centrum mekkora terület igényeinek kiszolgálására lehetett elegendő (ISTVÁNOVITS 1993, 133).

⁴⁵ Továbbá a beregsurányi töredékek anyaga jellegzetesen porózus, ami az üllői szürke töredékek esetében nem figyelhető meg (Kulcsár Valéria szóbeli közlése alapján).

Fontos lehet viszont az Apagy-Peckéstanya lelőhelyen tapasztalt kettősség. Az itt található négy pecsételt töredék határozottan két csoportba sorolható anyag, profil és formakincs tekintetében. Megtalálhatóak az Üllő 5-ön általános piros festésű, félgömbös testű edények tojásfüzérrel díszítve, illetve vannak Istvánovits Eszter szerint a beregsurányi készítményekkel kapcsolatba hozható szürke, fogaskerékkel díszített egyenes falú töredékek is (ISTVÁNOVITS 1992, 21–23). A telep a szarmata szállásterület és a beregsurányi fazekastelep kereskedelmi körzetének határán fekszik. Mindkét irányból érkező hatások találkozhattak itt, véleményem szerint ennek megfelelő jelenség a pecsételt töredékek ilyen jellegű éles elválása egymástól.

A másik vonatkozó lelőhely Csengersima-Petea. Hasonlóan a beregsurányi kerámiához csak közvetett kapcsolatról lehet szó az üllői teleppel. A román-magyar határon fekvő lelőhely feltárása a nyíregyházi és a szatmárnémeti régészek együttműködésével történt. A telepen több fazekaskemencét tártak fel, melyeknek nagy részében pecsételt kerámiát is gyárthattak. Anyagminőség szerint a megoszlás egyértelmű: leggyakoribb termék a szürke jól iszapolt kerámia (műhelyenként változó arányban 62-80%-a az összterméknek), csak ezek után képviselteti magát téglaszínű finom (0,1-1,3%), illetve durva kerámia (0-0,6%). Ennek ellenére van olyan műhely melyben vörös festésű, téglaszínű pecsételték gyártására specializálódtak (pl.: 1396B műhely). Emellett az anyag tartalmaz vörös bevonatos (fimisű), pecsételt tálat, melyek egyértelműen terra sigillata másolatként kezelendők.⁴⁶ Ilyenekkel a szarmata Barbaricumban (és Üllőn is) találkozunk. A formakincs számos ponton mutat hasonlóságokat, a fogaskerék és szögletes szirmú rozetta csoportban pontos párhuzamokat találhatunk (GINDELE–ISTVÁNOVITS 2011, 255–259).⁴⁷

Dolgozatom utolsó fejezetében szeretném összefoglalni azt, amit az üllői pecsételt anyagról gondolok. Hiba lenne a vizsgált anyagot egységesnek tekinteni. Az edényforma, a felületkezelés és a pecsételt motívumok figyelembevételével egyértelmű a határozott elkülönülés a félgömbös, tojásfüzérrel és fogaskerékkel díszített tálak és a meredekebb falú, kónikus hasú, rozettákkal és kitöltő motívumokkal díszített edények között. Munkahipotézisként elmondható, hogy több ilyen kerámiát gyártó műhelyt lehetett a szarmata Barbaricum területén, melyeknél legalább két irányból érkező hatással kell számolni. Természetesen ezen hatások kimutatása problémás, hiszen a pannoniai és a daciai pecsételt

⁴⁶ Terra sigillata gyártásnak nincs nyoma Csengersima lelőhelyen. Legfőbb ellenérv a sigillata töredékek alacsony száma, hiszen 7 darabra 9527 egyéb töredék jut (GINDELE–ISTVÁNOVITS 2011, 219).

⁴⁷ A következő minták esetében fedezhetők fel hasonlóságok: II/b- III.13. (7); II/c- III.13. (5); girlandok tagolatlan ív nélkül- II.1; III/b2- III.5.d. (12); III/c1-III.5.e. (18); III/b1- III.5.f. (23), III/c2- III.11. (10) [34. kép].

formakincs maga is rokon. Megfigyelhetők azonban eltérések a minták gyakoriságában a két térség között. Kérdéses a nyugati terra sigillata edények szerepe is, bár a félgömbös tálak motívumkincse egyértelműen kapcsolható ezekhez. A kónikus hasú edények azonban inkább a daciai anyaggal (pl. Porolissum) mutatnak rokonságot. A szarmata-daciai kereskedelmi kapcsolatok kutatásának hiányában egyenlőre a beregsurányi, illetve a csengersimai fazekastelep közvetett hatását lehet csak vizsgálni.

A kutatás további céljának tartom, hogy az alföldi anyag katalogizálásával a belső csoportokat finomítsa, legjobb esetben műhelykörzeteket lokalizáljon. Érdekes adaléka lehet ez a szarmata területek belső kereskedelmének vizsgálatához is. Emellett nagy szükség lenne egy nagyobb a pecsételt kerámiát összefoglaló monográfia megszületésére, mely kiegészíthetné a dunántúli és romániai hasonló témájú kutatások eredményeit.

Felhasznált irodalom

BÓNIS–GABLER 1990 = Bónis Éva–Gabler Dénes: Fazekasság. In: Fitz Jenő–Mócsy András: (szerk): *Pannonia régészeti kézikönyve*. Budapest, 1990. (166–185)

CĂTINAȘ 1984 = Ana, Căținaș: Ceramica stampilată de la Potaissa (II). *Musei Acta Napociensis XXI*. Cluj-Napoca, 1984. (481–503)

CSUPOR–CSUPORNÉ 1998 = Csupor István–Csuporné Angyal Zsuzsa: *Fazekaskönyv*. Budapest, 1998.

DINNYÉS 1986 = Dinnyés István: II. A táj a honfoglalás koráig. In: Ikvai Nándor (szerk.): *Cegléd története (Studia Comitatus 11.)*. Szentendre, 1986. (45–64)

FILIP 2008 = Cristian-Claudiu, Filip: *Ceramica șampilată de la Porolissum*. Cluj-Napoca, 2008.

FITZ 1990 = Fitz Jenő: Commodus és a Severusok. In: Fitz Jenő–Mócsy András (szerk): *Pannonia régészeti kézikönyve*. Budapest, 1990. (41–44)

GABLER 2006 = Gabler Dénes: *Terra Sigillata, a rómaiak luxuskerámiája*. Budapest, 2006.

GABLER–VADAY 1986 = Dénes, Gabler–Andrea, H. Vaday: *Terra Sigillata im Barbaricum zwischen Pannonien und Dazien*. Budapest, 1986.

GINDELE–ISTVÁNOVITS 2011 = Robert Gindele-Eszter Istvánovits: *Die römische Töpferöfen von Csengersima-Petea*. Satu Mare, 2011.

ISVÁNOVITS 1992 = Istvánovits Eszter: Az apagyí császárkori telep. *A Nyíregyházi Jósa András Múzeum Évkönyve (JAMÉ) XXXIII-XXXV*. Nyíregyháza, 1990-92. (9–31)

ISTVÁNOVITS 1993 = Eszter, Istvánovits: Some data on the history of the Upper Tisza region in the Roman Age. *Východoslovenský pravek IV*. Kostice, 1993. (127–142)

KOCZTUR 1974 = Éva, Kocztur: Ausgrabungen in südlichen Stadtviertel von Gorsium (Tácmargittelep). *Alba Regia XIII*. Győr, 1972-74. (69–148)

ISTVÁNOVITS–KULCSÁR–MÉRAI 2011 = Istvánovits Eszter–Kulcsár–Valéria–Mérai–Dóra: Roman Age Barbarian Pottery Workshops in the Great Hungarian Plain. In: Jan Bemmann, Morten Hegewisch, Michael Meyer, Michael Schmauder (Szerk.): *Drehscheibentöpferei im Barbaricum Technologietransfer und Professionalisierung eines Handwerks am Rande des Römischen Imperiums. Akten der Internationalen Tagung in Bonn vom 11. bis 14. Juni 2009*. Bonn, 2011. (355–369)

KUZSINSZKY 1932 = Kuzsinszky Bálint: A gázgyári római fazekastelep Aquincumban. *Budapest Régiségei XI*. Budapest, 1932. (3–423)

MARÓTI 1985 = Maróti Éva: Római kori pecsételt díszű edénytöredékek Pest megyéből. *Studia Comitatenisa 17. (Régészeti tanulmányok Pest megyéből)*. Szentendre, 1985. (97–157)

MARÓTI 1987 = Maróti Éva: Római kori pecsételt kerámia Nyugat-Pannóniában. *Zalai Múzeum I*. Zalaegerszeg, 1987. (81–103)

MARÓTI 1991 = Maróti Éva: A római kori pecsételt kerámia és a Resatus-kérdés. *Studia Comitatenisa 21. (Régészeti tanulmányok Pest megyéből)*. Szentendre, 1991. (365–427)

MARÓTI 1997 = Maróti Éva: Római kori, pecsételt edénytöredékek Komárom-Esztergom megyéből (I.). *Komárom-Esztergom megyei Múzeumok Közleményei 5*. Tata, 1997. (287–348)

MARÓTI 2001 = Maróti Éva: Pannoniai pecsételt kerámia a balácai villagazdaság I. épületéből (1. rész). *Balácai Közlemények VI*. Budapest, 2001. (141–157)

MARÓTI 2002 = Maróti Éva: Pannoniai pecsételt kerámia Balácán és Veszprém megyében. *Balácai Közlemények VII*. Budapest, 2002. (109–151)

MARÓTI 2004 = Maróti Éva: Újabb római kori pecsételt edénytöredékek Pest megyéből. *Studia Comitatenisa 28. (Régészeti tanulmányok Pest megyéből)*. Szentendre, 2004. (199–245)

MÓCSY 1954 = Korarómai sírok Szombathelyről. *Archeologiai Értesítő* 81. Budapest, 1954. (167–191)

PARRAGI 1971 = Parragi Györgyi: Koracsászárkori fazekasműhely Óbudán. *Archeologiai Értesítő* 98. Budapest, 1971. (60–79)

PÁRDUCZ 1938A = Párducz Mihály: Rómaikori lelőhely Hódmezővásárhelyen a Solt-Paléban. *Dolgozatok XIV.* Szeged, 1938. (90–114)

PÁRDUCZ 1938B = Párducz Mihály: Römerzeitlicher Fundort in Solt-Palé bei Hódmezővásárhely. *Dolgozatok XIV.* Szeged, 1938. (115–123)

PÁRDUCZ 1957 = Párducz Mihály: Rómaikori telep Miskolcon. *A Hermann Ottó Múzeum Évkönyve (HOMÉ) I.* Miskolc, 1957. (45–59)

PÓCZY 1956 = Klára, Sz. Póczy: Die Töpferwerkstätten von Aquincum. *Acta Archeologica Academiae Scientiarum Hungaricae* 7. Budapest, 1956. (73–136)

SÓSKUTI 2010 = Sóskuti Kornél: Szarmata településrészletek egy gázszállító vezeték Csongrád megyei szakaszáról, Pusztaszertől Algyőig. *Móra Ferenc Múzeum Évkönyve – Monumenta Archeologica II.* Szeged, 2010. (171–191)

SÓSKUTI-WILHELM = Sóskuti Kornél- Wilhelm Gábor: *Császárkori pecsételt kerámiák a Kárpát-medencei szarmata Barbaricumban.* Előadás PowerPoint prezentációja.

SZALONTAI-TÓTH 2003 = Szalontai Csaba-Tóth Katalin: Szeged-Kiskundorozsma-Nagyszék II. In: Szalontai Csaba (szerk.): *Úton útfélen. Múzeumi kutatások az M5 autópálya nyomvonalán.* Szeged, 2003. (69–81)

TARI 2006 = Üllő 5.-Üllő 9. lelőhely. In: Tari Edit (szerk.): *Autópálya és gyorsforgalmi utak építését megelőző régészeti feltárások Pest megyében 2001-2006.* Szentendre, 2006. (42–48)

VADAY 1996 = Andrea, Vaday: Roman period Barbarian settlement at the site of Gyoma 133.

In: Sándor, Bökönyi: *Cultural and landscape changes in south-east Hungary II.* (*Archeolingua* 5). Budapest, 1996. (51–305)

VADAY 1998 = Vaday Andrea: Kereskedelem és gazdasági kapcsolatok a szarmaták és a rómaiak között. In: *Jazigok, roxolánok, alánok. Szarmaták az Alföldön* (Gyulai katalógusok 6.) Gyula, 1998.

VADAY 2005 = Andrea, Vaday: *Corpus der römische Funde in europäischen Barbaricum (Ungarn). Band 1.* Komitat Szolnok. Budapest, 2005.

Katalógus

Útmutató a katalógus használatához

Az alábbi táblázat tartalmazza Üllő 5. lelőhely pecsételt kerámiájának részletes jegyzékét a fontosabb jellemzők tételes felsorolásával. A táblázat fejlécének elemei a következők:

Sorszám

Leltári számok szerint növekvő sorszámok. Mind a főszövegben, mind a táblákon ezek alapján történik a hivatkozás a töredékekre.

Leltári szám

A Ceglédi Kossuth Múzeum (CKM) leltári rendszerének azonosító számai.⁴⁸

Töredék jellege; Festés/felületkezelés; Anyagminőség és égetés

A töredékek jellemzői tételesen feltüntetve. A töredék jellege a formai jegyeket, a festés/felületkezelés a bevonat minőségét és színét, míg a az anyagminőség és égetés a falmag jellemzőit tartalmazza.

Díszítés

A pecsételt motívumok típusai a *Formakincs* fejezetben feltüntetett tipológiai osztályok szerint. Itt említem a kiegészítő díszítéseket is.

Méret

A töredék méretei. Sz: szélesség (horizontális méret); m: magasság (vertikális méret); v: legnagyobb falvastagság; pá: becsült peremátmérő; fá: becsült fenékátmérő (utóbbi két méret egész edények esetében természetesen valós).

Objektum

Az objektum száma és zárójelben típusa, ahol a pecsételt töredék felszínre került.

⁴⁸ A 49. töredék esetén nem tudok sem leltári számot, sem objektumszámot feltüntetni. A továbbiakban szórványként kezelem.

Sorszám	Leltári szám	Töredék jellege	Festés/felületkezelés	Anyagminőség és égetés	Díszítés	Méret	Objektum
1.	2003.1.451.378.	Nagy méretű félgömbös edény oldaltöredéke alacsony, meredek talpgyűrűvel.	Jó minőségű vörös festéssel, a mélyebb részeken vastagon megállt.	Téglaszínű, homokkal soványított, jól iszapolt.	I/b2 + IX/a	sz: 12,8; m: 11,6; v: 0,7	1032/a (árokszerű gödör)
2.	2003.1.531.115.	Enyhén ívelt oldaltöredék.	Erősen kopott vörös festéssel és nagyobb foltban felhordott agyagréteggel.	Téglaszínű, homokkal soványított, jól iszapolt.	I/c1	sz:8,4; m: 4,7; v: 0,6	1133. (gödörbokor)
3.	2003.1.536.119.	Erősen kihajló peremű edény lekerekített végű, profilálatlan peremtöredéke a meredek fal darabjával.	Erősen kopott fényes narancsvöröses festéssel.	Téglaszínű, homokkal soványított, jól iszapolt. Fényes kopású.	III/c2 + VIII/b	pá: 20; sz: 12,1; m: 5,6; v: 0,6	1138. (árok)
4.	2003.1.686.13.	Erősen ívelt oldaltöredék félgömbös edény hasi részéből.	Nem figyelhető meg festés.	Téglaszínű, homokkal soványított, jól iszapolt.	IX/c2	sz: 5,9; m: 5,1; v: 0,9	1342. (sekély gödör)
5.	2003.1.998.180.	Enyhén ívelt oldaltöredék.	Lepattogzott, matt vörös festéssel.	Téglaszínű (barnás), homokkal soványított, jól iszapolt. Durva tapintású.	II/a (?)	sz: 4,8; m: 3,1; v: 0,6	1860. (ház)

Sorszám	Leltári szám	Töredék jellege	Festés/felületkezelés	Anyagminőség és égetés	Díszítés	Méret	Objektum
6.	2003.1.1027.428.	Félgömbös edény ívelt oldaltöredékei, egyiken kis vállal.	Lepattogzott, matt vörös festéssel.	Téglaszínű, homokkal soványított, jól iszapolt.	I/c1 + (?)	sz1: 5,2; sz2: 3,1; sz3: 2,2; sz4: 3,1; sz5: 3,4; m1: 3,6; m2: 3; m3: 3,3; m4: 2,4; m5: 3,2; v: 0,7	1893. (árok)
7.	2003.1.1095.188.	Félgömbös edény enyhén megvastagodó, felfelé elkeskenyedő perem- és díszítetlen mezővel tagolt oldaltöredéke.	Kopott, matt vörös festéssel nyomokban.	Téglaszínű, homokkal soványított, jól iszapolt. Porózus anyagú.	I/c1	pá: 14; sz: 7,2; m: 6,2; v: 0,6	1978. (agyaggyerő gödör)
8.	2003.1.1102.53.	Enyhén ívelt oldaltöredék.	Lepattogzott, matt vörös festéssel.	Téglaszínű, homokkal soványított, jól iszapolt. Porózus anyagú.	IX/b	sz: 5,6; m: 4,7; v: 0,6	1988. (méhkas alakú gödör)
9.	2004.1.59.4832.	Egyenes falú oldaltöredék.	Simított külső felületű.	Téglaszínű, homokkal soványított, jól iszapolt.	I/c3 + horony	sz: 8,4; m: 5,6; v: 0,6	2085/a. (kemence munkagödre)
10.	2004.1.248.18.	Enyhén ívelt oldaltöredék kis vállal tagolva.	Kopott narancsvörös festéssel.	Téglaszínű, homokkal soványított, jól iszapolt.	I/c2	sz: 3,4; m: 3,5; v: 0,6	2330. (kút)

Sorszám	Leltári szám	Töredék jellege	Festés/felületkezelés	Anyagminőség és égetés	Díszítés	Méret	Objektum
11.	2004.1.300.192.	Félgömbös tál ívelt oldaltöredéke kis vállal tagolva.	Erősen kopott, festés nem figyelhető meg.	Téglaszínű, homokkal soványított, jól iszapolt.	I/c1 + IX/c1	sz: 8; m: 5,8; v: 0,6	2397. (ház)
12.	2004.1.623.871.	Félgömbös tál ívelt oldaltöredékei.	Narancsvörös festés kopott nyomaival.	Téglaszínű, homokkal soványított, jól iszapolt. Durva tapintású.	II/a + ?	sz1: 2,6; sz2: 7,7; m1: 3,7; m2: 6,1; v: 0,6	2846. (árok)
13.	2004.1.673.22.	Vékony falú edény enyhén ívelt oldaltöredéke.	Erősen másodlagosan égett, nem meghatározható.	Téglaszínű, homokkal soványított, jól iszapolt.	II/a (?)	sz: 1,9; m: 1,6; v: 0,5	2903. (gödör)
14.	2004.1.711.105.	Enyhén ívelt oldaltöredék.	Nagyon erősen kopott, nyomokban narancsvöröses festéssel.	Téglaszínű, homokkal soványított, jól iszapolt.	? + horony	sz: 5,8; m: 4,1; v: 0,6	2947. (árok)
15.	2005.1.7.5.	Félgömbös tál enyhén megvastagodó, lekerekített perem- és oldaltöredéke.	Lepattogzott, matt vörös festéssel. Külső felületén a díszeket is követő repedezett cement réteggel.	Téglaszínű, homokkal soványított, jól iszapolt. Durva tapintású.	I/c1 + II/b + horony	sz: 9,5; m: 8,6; v: 0,6	3009. (gödör)

Sorszám	Leltári szám	Töredék jellege	Festés/felületkezelés	Anyagminőség és égetés	Díszítés	Méret	Objektum
16.	2006.3.750.3.	Enyhén ívelt oldaltöredék.	Jó minőségű narancsvörös festéssel.	Téglasszínű, homokkal soványított, jól iszapolt. Törésfelületén durvább anyagú.	II/c (?)	sz: 4,2; m: 2,9; v: 0,5	4052. (hamus aljú árokszerű gödör)
17.	2006.3.773.44.	Enyhén ívelt oldaltöredék.	Kopott vörös festéssel.	Homokkal soványított, jól iszapolt.	II/b	sz: 3,4; m: 2,6; v: 0,6	4081. (sütőkemence)
18.	2006.3.883.15.	Félgömbös edény enyhén megvastagodó, felfelé elkeskenyedő perem- és díszítetlen, belül domború sávval tagolt ívelt oldaltöredéke.	Jó minőségű, fényes vörös festéssel.	Téglasszínű, homokkal soványított, jól iszapolt. Rétegesre égett, rétegesen válik szét.	II/a	pá: 18; sz: 7,2; m: 7; v:0,5	4237. (?)
19.	2006.3.919.26.	Félgömbös edény enyhén megvastagodó, felfelé elkeskenyedő perem- és díszítetlen sávval tagolt ívelt oldaltöredéke.	Jó minőségű, fényes vörös festéssel.	Téglasszínű, homokkal soványított, jól iszapolt. Törésfelületén durvább anyagú.	I/c1	pá: 14; sz: 6,2; m: 5; v: 0,5	4284. (?)

Sorszám	Leltári szám	Töredék jellege	Festés/felületkezelés	Anyagminőség és égetés	Díszítés	Méret	Objektum
20.	2006.3.1060.8.	Tál vízszintesen kihajló, szögletes keresztmetszetű perem- és a perem alatt élesen megtörő, majd egyenesen folytatódó oldaltöredéke.	Kopott felületű, nem festett.	Szürke, homokkal soványított, jól iszapolt. Nagyon finom anyagú.	III/c1 + VII/a2 + horony	pá: 14; sz: 11; m: 4,9; v: 0,5	4470. (?)
21.	2006.3.1416.4.	Enyhén ívelt oldaltöredék.	Jó minőségű, fényes vörös festéssel.	Téglaszínű, homokkal soványított, jól iszapolt.	I/c1 + horony	sz: 1,9; m: 3,1; v: 0,5	4950. (gödör)
22.	2006.3.1534.1.	Félgömbös tál enyhén megvastagodó, lekerekített perem- és oldaltöredéke.	Lepattogzott, matt vörös festéssel.	Téglaszínű, homokkal soványított, jól iszapolt. Durva tapintású.	I/a1	pá: 14; sz: 5,6; m: 5,5; v: 0, 7	5085. (gödör)
23.	2006.3.1583.10.	Félgömbös tál enyhén megvastagodó, lekerekített perem és oldaltöredéke.	Jó minőségű, fényes vörös festéssel.	Téglaszínű (barnás), homokkal soványított, jól iszapolt.	I/b1 + horony	pá: 16; sz1: 11,4; sz2: 4,8; m1: 6; m2: 4,6; v: 0,5	5145. (vízgyűjtő gödör)
24.	2006.3.1583.17.	Enyhén ívelt oldaltöredék.	Kopott vörös festés nyomaival.	Téglaszínű, homokkal soványított, jól iszapolt.	II/b	sz: 2,4; m: 1,6; v: 0,7	5145. (vízgyűjtő gödör)

Sorszám	Leltári szám	Töredék jellege	Festés/felületkezelés	Anyagminőség és égetés	Díszítés	Méret	Objektum
25.	2006.3.1583.117.	Enyhén ívelt oldaltöredék.	Jó minőségű vörös festéssel.	Téglaszínű, homokkal soványított, jól iszapolt.	I/c1	sz: 4,5; m: 3,5; v: 0,8	5145. (vízgyűjtő gödör)
26.	2006.3.1635.3.	Enyhén ívelt oldaltöredék.	Lepattogzott, matt vörös festéssel.	Téglaszínű, homokkal soványított, jól iszapolt. Durva tapintású.	V	sz: 3; m: 2,5; v: 0,5	5210. (árokszerű gödör)
27.	2006.3.2024.2.	Enyhén ívelt oldaltöredék.	Simított külső felületű.	Téglaszínű, homokkal soványított, jól iszapolt.	?	sz: 2,5; m: 2,2; v: 0,5	5715. (méhkas alakú gödör)
28.	2006.3.2059.1.	Tál erős ívben megtörő oldaltöredéke.	Nem figyelhető meg festés.	Téglaszínű, homokkal soványított, jól iszapolt. Nagyon finom anyagú.	III/b1 + VII/a1	sz: 5,9; m: 5,1; v: 0,6	5753. (méhkas alakú gödör)
29.	2006.3.2188.1.	Edény erősen megvastagodó, enyhén behúzott, felül egyenesre, alatta rézsűsre kiképzett perem- és kis felületen egyenesre kialakított oldaltöredéke.	Kopott felületű, nem festett.	Szürke, homokkal soványított, jól iszapolt. Rétegesre égett.	III/b1 + VII/b	pá: 31; sz: 6,1; m: 5,8; v: 1,1	5904. (gödör)

Sorszám	Leltári szám	Töredék jellege	Festés/felületkezelés	Anyagminőség és égetés	Díszítés	Méret	Objektum
30.	2006.3.2310.1.	Tál megvastagodó, behúzott, kívül lekerekített perem- és a perem alatt megvastagodó falú oldaltöredéke.	Festés egyértelműen nem figyelhető meg, a külső felület erősebb színű, mint a belső.	Téglaszínű, homokkal soványított, jól iszapolt. Fényes kopású. Rétegesre égett.	III/a	pá: 26; sz: 8,5; m: 5; v: 0,8	6078/a (sütőkemence rostélya)
31.	2006.3.2382.2.	Erősen megvastagodó, kívül lekerekített perem- és a perem alatt bordával tagolt, hasánál elvékonyodó, ívben megtörő oldaltöredéke.	Festés nem figyelhető meg.	Téglaszínű (barnás), homokkal soványított, jól iszapolt. Durva tapintású, rétegesre égett.	III/b2 + VII/b	sz: 6,2; m: 6; v: 1,2 (mezőben: 0,6).	6173. (kemence platnija)
32.	2006.3.2382.3.	Meredek falú tál közel vízszintesig kihajló, szögletes keresztmetszetű perem- és erősen megtörő oldaltöredéke.	Festés nem figyelhető meg.	Szürke, homokkal soványított, jól iszapolt. Szappanos fényű.	III/b1 + VIII/a + horony	: 14; sz1: 4,7; sz2: 7,5; m1: 4,5; m2: 4,5; v: 0,7	6173. (kemence platnija)
33.	2006.3.2497.1.	Vékony falú edény vízszintesen kihajló, felül egyenesre levágott perem- és ívelt oldaltöredéke.	Kopott narancsvörös festéssel.	Téglaszínű, homokkal soványított, jól iszapolt.	III/b2 + VII/a + horony	sz: 9,6; m: 3,3; v: 0,4	6319. (gödör)

Sorszám	Leltári szám	Töredék jellege	Festés/felületkezelés	Anyagminőség és égetés	Díszítés	Méret	Objektum
34.	2006.3.2576.17.	Enyhén ívelt oldaltöredék.	Lepattogzott, matt narancsvörös festéssel.	Téglaszínű, homokkal soványított, jól iszapolt. Réteges égésű.	I/c1	sz: 3,9; m: 3,5; v: 0,7	6425. (méhkas alakú gödör)
35.	2006.3.2814.4.	Nagy méretű edény megvastagodó perem- és erősen megtörő, bordával hangsúlyozott hasvonalú, függőleges falú oldaltöredéke. Másodlagosan fűrt lyukkal a jobb oldalon.	Nem figyelhető meg festés.	Téglaszínű, homokkal soványított, jól iszapolt.	III/b1 + VII/b	pá: 26; sz: 21,6; m: 9; v:0,6	6172. (gödör)
36.	2006.3.3127.1.	Enyhén ívelt oldaltöredék.	Festés nem figyelhető meg.	Téglaszínű, homokkal soványított, jól iszapolt. Fényes kopású.	III/b1	sz: 3,1; m: 2,9; v: 0,5	7134. (méhkas alakú gödör)
37.	2006.3.3444.5.	Teljes félgömbös tál enyhén megvastagodó, lekerekített peremmel, erősen ívelt oldallal, és alacsony, kissé kiszélesedő aljú talpkoronggal.	Kopott vörös festés nyomaival.	Téglaszínű, homokkal soványított, jól iszapolt. Durva tapintású.	I/a2 + horony	pá: 15,2; fá: 5,9; m: 7,8; v: 0,5	7525. (sír)

Sorszám	Leltári szám	Töredék jellege	Festés/felületkezelés	Anyagminőség és égetés	Díszítés	Méret	Objektum
38.	2006.3.3577.20.	Vékony falú edény vízszintesen kihajló, négyyszögletes keresztmetszetű perem és enyhén megtörő oldaltöredéke. A perem felső részén sekély árok figyelhető meg.	Kopott felületű, nem festett.	Szürke, homokkal soványított, jól iszapolt.	II/a + VII/a2	pá: 16; sz: 4,7; m: 4; v: 0,5	7689. (gödör)
39.	2006.3.3704.61.	Enyhén ívelt oldaltöredék kis vállal tagolva.	Kopott vörös festés nyomaival.	Téglasszínű (barnás), homokkal soványított, jól iszapolt. Durva tapintású.	I/c1 + ?	sz: 6,1; m: 5; v: 0,6	szórvány
40.	2006.3.3704.389.	Nagy méretű edény ívelt oldaltöredéke.	Lepattogzott narancsvörös festés nyomaival a díszekben.	Téglasszínű (barnás) homokkal soványított, jól iszapolt. Durva tapintású, rétegesen égett.	II/a	sz: 9,9; m: 7,5; v: 1	szórvány
41.	2006.3.3704.699.	Tál megvastagodó, behúzott, kívül lekerekített perem- és a perem alatt megvastagodó falú oldaltöredéke.	Festés nem figyelhető meg, a külső felület erősebb színű, mint a belső.	Téglasszínű, homokkal soványított, jól iszapolt. Porózus anyagú, réteges égésű.	III/a	sz: 6,5; m: 5,4; v: 1	szórvány

Sorszám	Leltári szám	Töredék jellege	Festés/felületkezelés	Anyagminőség és égetés	Díszítés	Méret	Objektum
42.	2006.3.3704.767.	Enyhén ívelt oldaltöredék.	Festés nem figyelhető.	Szürke, homokkal soványított, jól iszapolt. Szappanos fényű.	IV/b + horony	sz: 5,5; m: 4; v: 0,7	szórvány
43.	2007.7.9.1.	Enyhén ívelt oldaltöredék.	Lepattogzott vörös festés nyomaival.	Téglasszínű, homokkal soványított, jól iszapolt.	II/b + ?	sz: 4; m: 3,7; v: 0,5	7911. (méhkas alakú gödör)
44.	2007.7.10.1.	Enyhén ívelt oldaltöredék.	Kopott vörös festés nyomaival.	Téglasszínű, homokkal soványított, jól iszapolt.	II/b	sz: 2; m: 2; v: 0,5	7912. (gödör)
45.	2007.7.117.7.	Enyhén ívelt oldaltöredék.	Jó minőségű, fényes narancsvörös festéssel.	Téglasszínű, homokkal soványított, jól iszapolt. Durva tapintású.	II/c	sz: 5,6; m: 3; v: 0,5	8046. (ház)
46.	2007.7.117.8.	Vékony falú edény enyhén ívelt oldaltöredéke.	Jó minőségű, fényes narancsvörös festéssel.	Téglasszínű, homokkal soványított, jól iszapolt. Törésfelületén durva anyagú.	I/a (?)	sz: 2,5; m: 3; v: 0,4	8046. (ház)
47.	2007.7.133.5.	Enyhén ívelt oldaltöredék.	Kopott, matt narancs festés nyomaival.	Téglasszínű, homokkal soványított, jól iszapolt.	I/c1 + horony	sz: 3,7; m: 3; v: 0,6	8059. (gödör)

Sorszám	Leltári szám	Töredék jellege	Festés/felületkezelés	Anyagminőség és égetés	Díszítés	Méret	Objektum
48.	2007.7.133.387.	Félgömbös tál enyhén megvastagodó, lekerekített perem- és ívelt oldaltöredéke.	Lepattogzott vörös, matt festés nyomaival.	Téglaszínű, homokkal soványított, jól iszapolt. Durva tapintású.	I/c1 + horony	pá: 15; sz1: 7,5; sz2: 7,9; sz23: 5,2; m1:5,5; m2: 5,2; m3: 4; v: 0,5	8059. (gödör)
49.	?	Teljes profilú kónikus hasú tál töredéke a kihajló, lekerekített végű peremmel, a függőleges majd íveltén megtörő kónikus hasban végződő oldallal és a kissé korongszerűen kiszélesedő talppal.	Aranyos fényű barna bevonattal, melynél a kónikus hason ujjlenyomatok figyelhetők meg.	Téglaszínű, homokkal soványított, jól iszapolt.	VI + IV/a	szá: 19; fá: 6,5; m: 10,1; v: 0,6	szórvány

Terra sigillata anyag katalógusa

Alábbi táblázat tartalmazza *Az üllői pecsételt kerámia datálása* fejezetben példaként hozott terra sigillata edények legfontosabb jellemzőit.⁴⁹ A sorszám oszlop a Kossuth Múzeum munkatársai által a könnyebb kezelhetőség miatt az ilyen jellegű töredékek számára biztosított, a leltári rendszerrel párhuzamosan működő nyilvántartási rendszer azonosítóit tartalmazza. A töredékeket Horváth Friderika határozta meg.

Leltári szám/sorszám	Objektum	Műhely	Mester	Forma
2003.1.536.120./62.	1138.	Westerndorf	Helenius	Drag. 37
2003.1.536.124./162.	1138.	Westerndorf	?	?
2003.1.536.122./?	1138.	?	?	?
2003.1.536.121./?	1138.	?	?	?
2006.3.750.2./125.	4052.	Westerndorf	Comitalis	Drag. 37
2006.3.1635.6./181.	5210.	Rheinzabern	?	Drag. 33
2006.3.2814.5./439.	6712.	Rheinzabern	?	Drag. 37
2006.3.2814.6./442.	6712.	Westerndorf	Helenius	Drag. 37
2006.3.2814.7./441.	6712.	Rheinzabern	Primitivus I./Julius II.- Julianus I.	Drag. 37
2006.3.2814.8./440.	6712.	Pfaffenhofen	?	Drag. 37
2006.3.2814.10./443.	6712.	Pfaffenhofen	?	Drag. 37
2007.7.134.1./657.	8059.	Rheinzabern	?	Drag. 37

⁴⁹Az 1032/a objektum terra sigillata töredékből másodlagosan csiszolt orsókarikája jelen felsorolásban nem szerepel.

Táblák

Mutató

1. tábla:

1. 2003.1.451.378.

2. 2003.1.531.115.

2. tábla:

3. 2003.1.536.119.

4. 2003.1.686.13.

5. 2003.1.998.180.

6. 2003.1.1027.428.

3. tábla:

7. 2003.1.1095.188.

8. 2003.1.1102.53.

9. 2004.1.59.4832.

10. 2004.1.248.18.

4. tábla:

11. 2004.1.300.192.

12. 2004.1.623.871.

13. 2004.1.673.22.

14. 2004.1.711.105.

5. tábla:

15. 2005.1.7.5.

16. 2006.3.750.3.

17. 2006.3.773.44.

18. 2006.3.883.15.

6. tábla:

19. 2006.3.919.26.

20. 2006.3.1060.8.

21. 2006.3.1416.4.

22. 2006.3.1534.1.

7. tábla:

23. 2006.3.1583.10.

24. 2006.3.1583.17.

25. 2006.3.1583.117.

26. 2006.3.1635.3.

27. 2006.3.2024.2.

28. 2006.3.2059.1.

8. tábla:

29. 2006.3.2188.1.

30. 2006.3.2310.1.

31. 2006.3.2382.2.

32. 2006.3.2382.3.

9. tábla:

33. 2006.3.2497.1.

34. 2006.3.2576.17.

35. 2006.3.2814.4.

36. 2006.3.3127.1.

37. 2006.3.3444.5.

10. tábla:

38. 2006.3.3577.20.

39. 2006.3.3704.61.

40. 2006.3.3704.389.

41. 2006.3.3704.699.

42. 2006.3.3704.767.

11. tábla:

43. 2007.7.9.1.

44. 2007.7.10.1.

45. 2007.7.117.7.

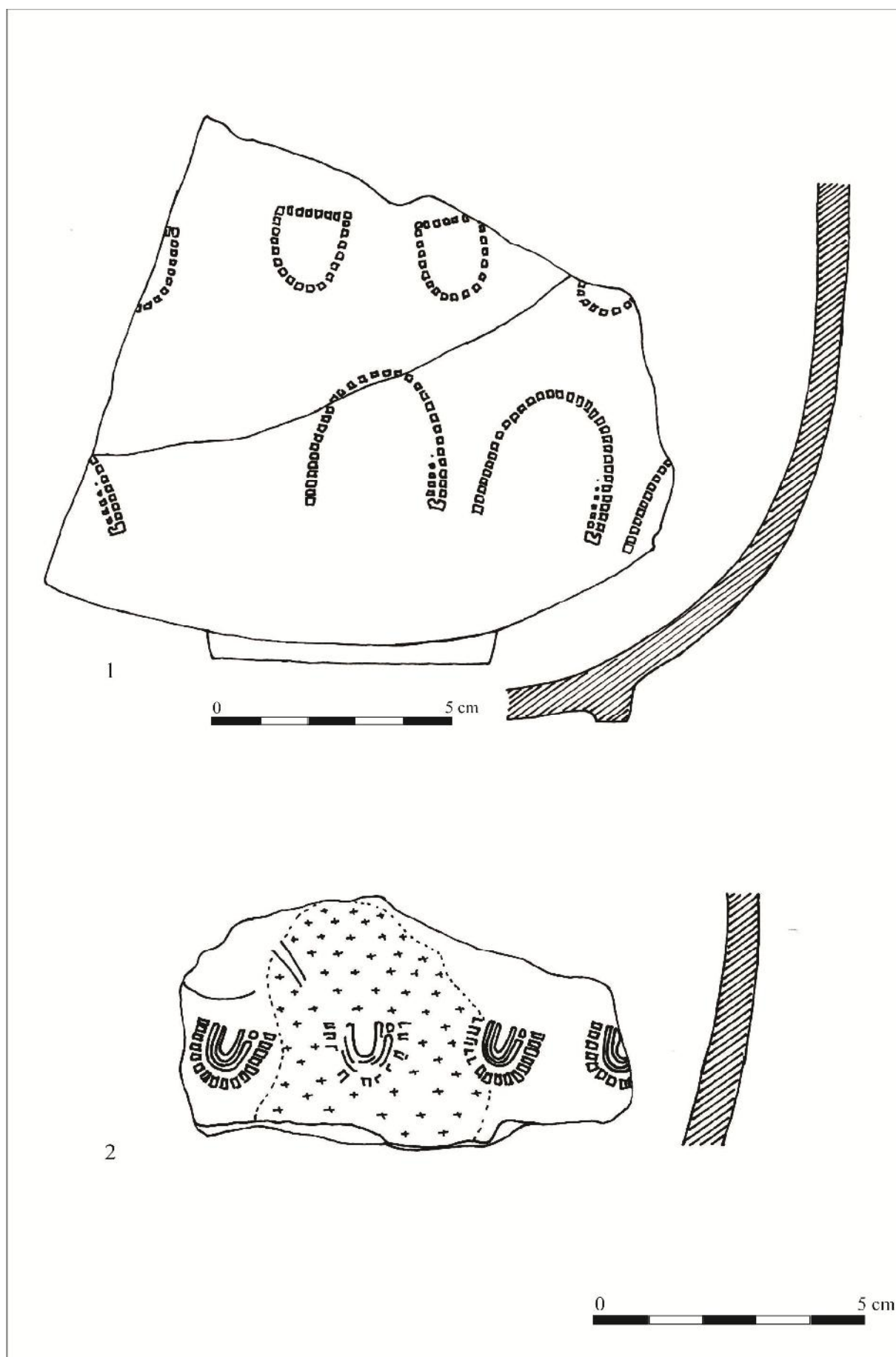
46. 2007.7.117.8.

47. 2007.7.133.5.

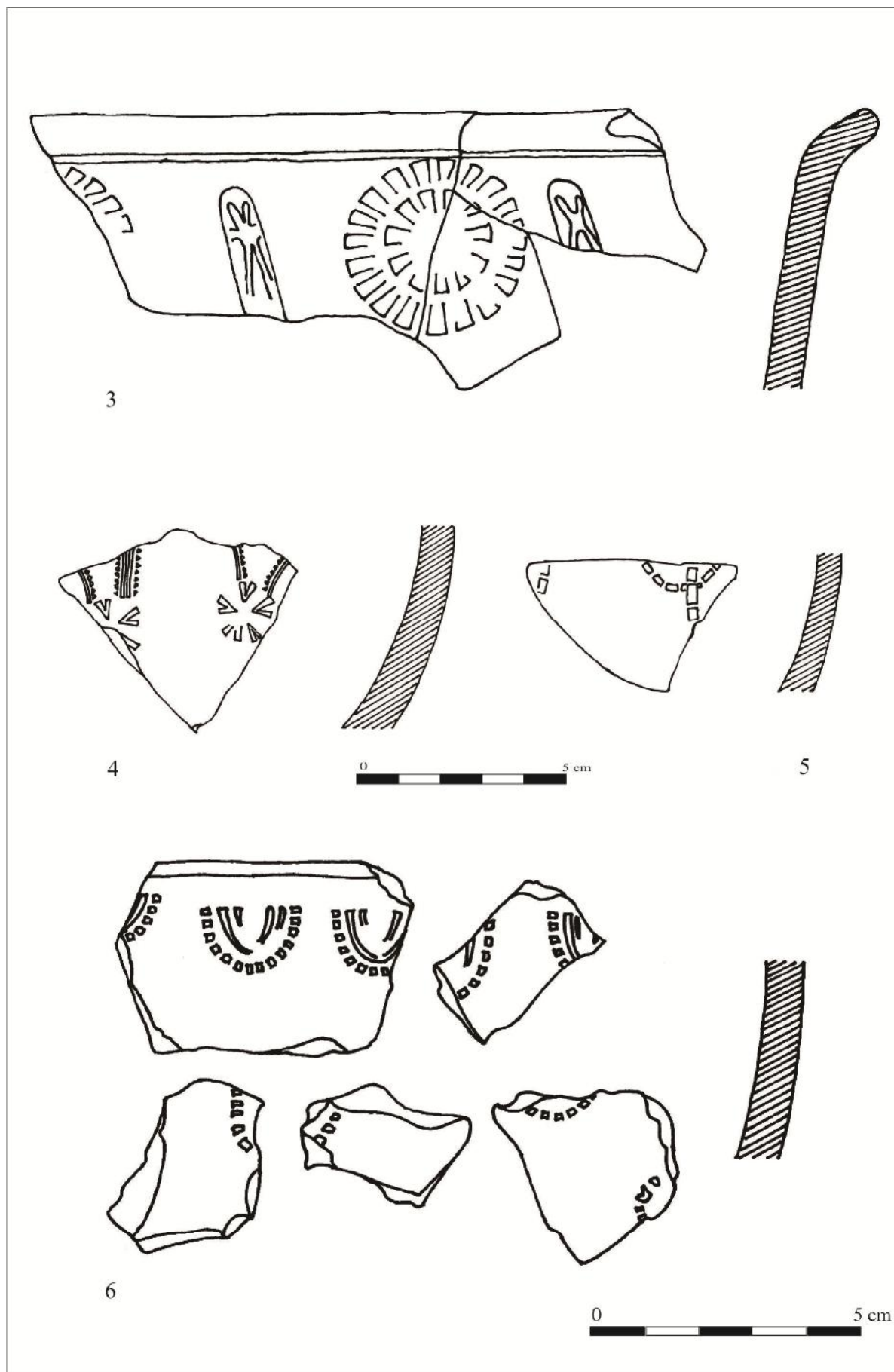
12. tábla:

48. 2007.7.133.387.

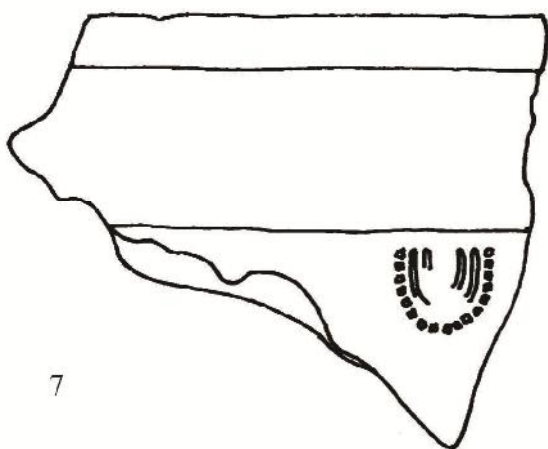
49. ?

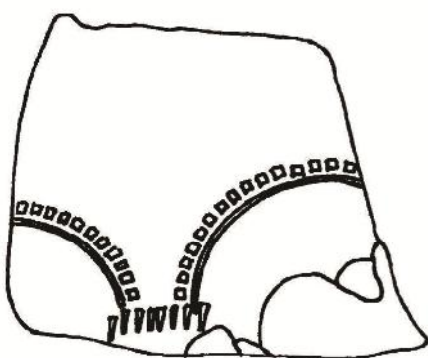
1. tábla

2. tábla

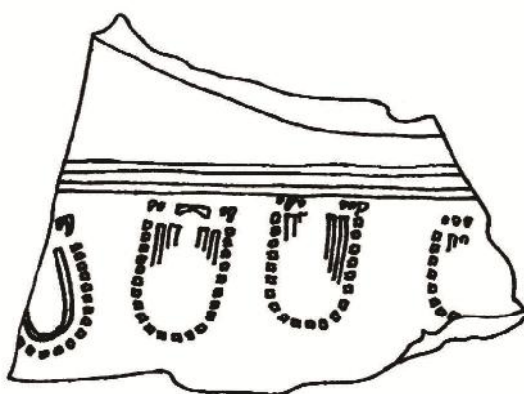
7

8

10

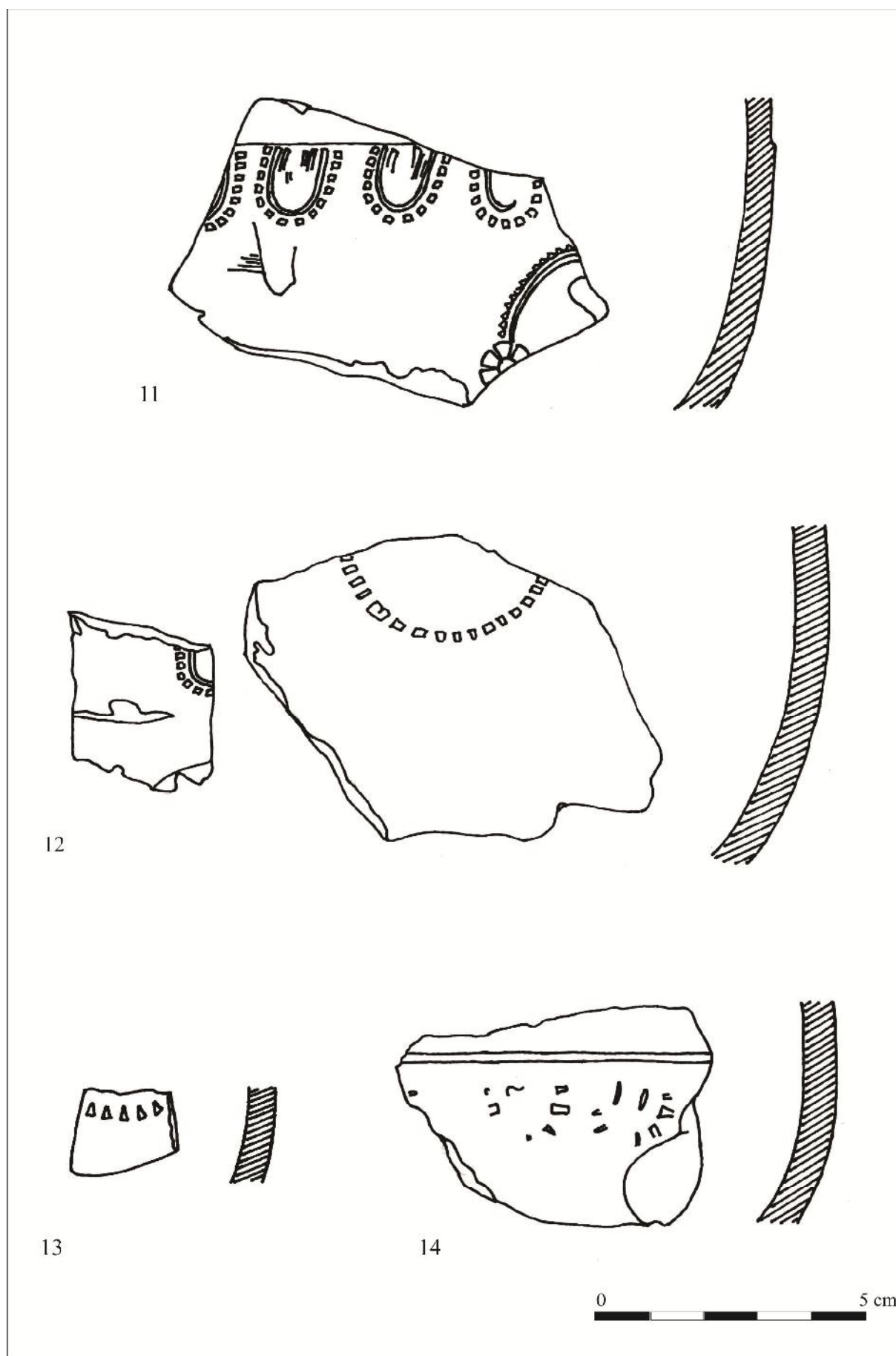

9

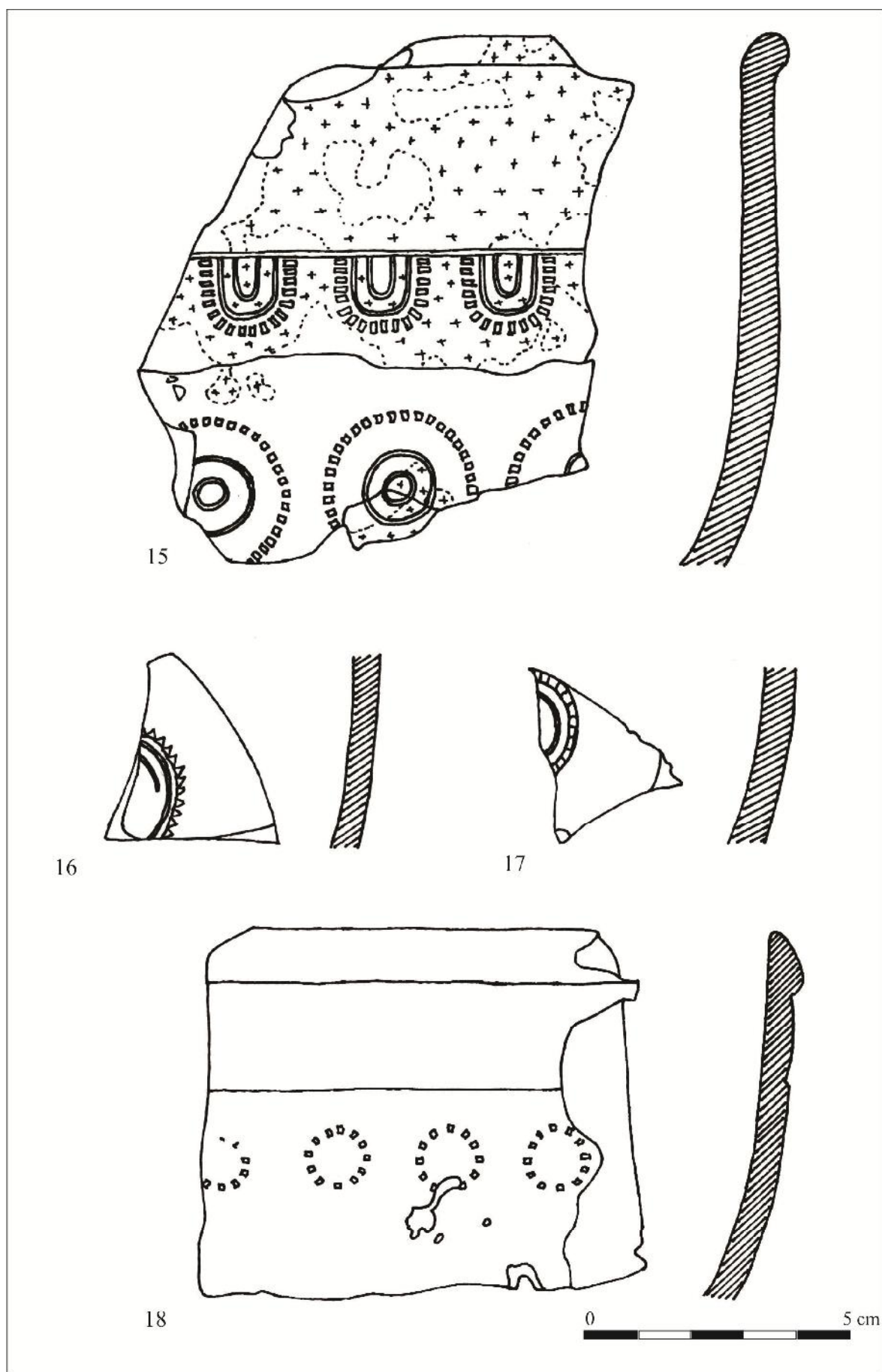

0 5 cm

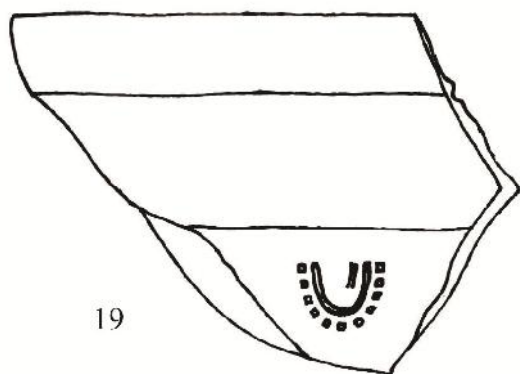
3. tábla

4. tábla

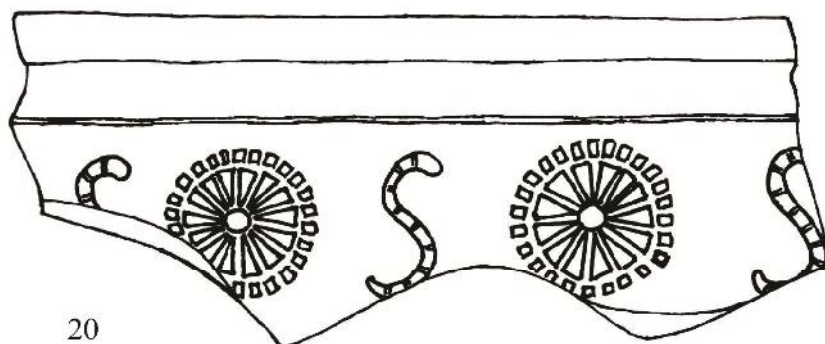
5. tábla

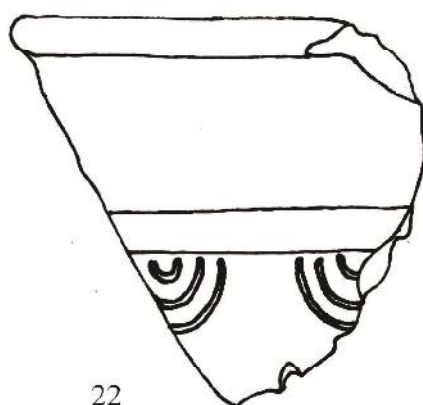
19

21

20

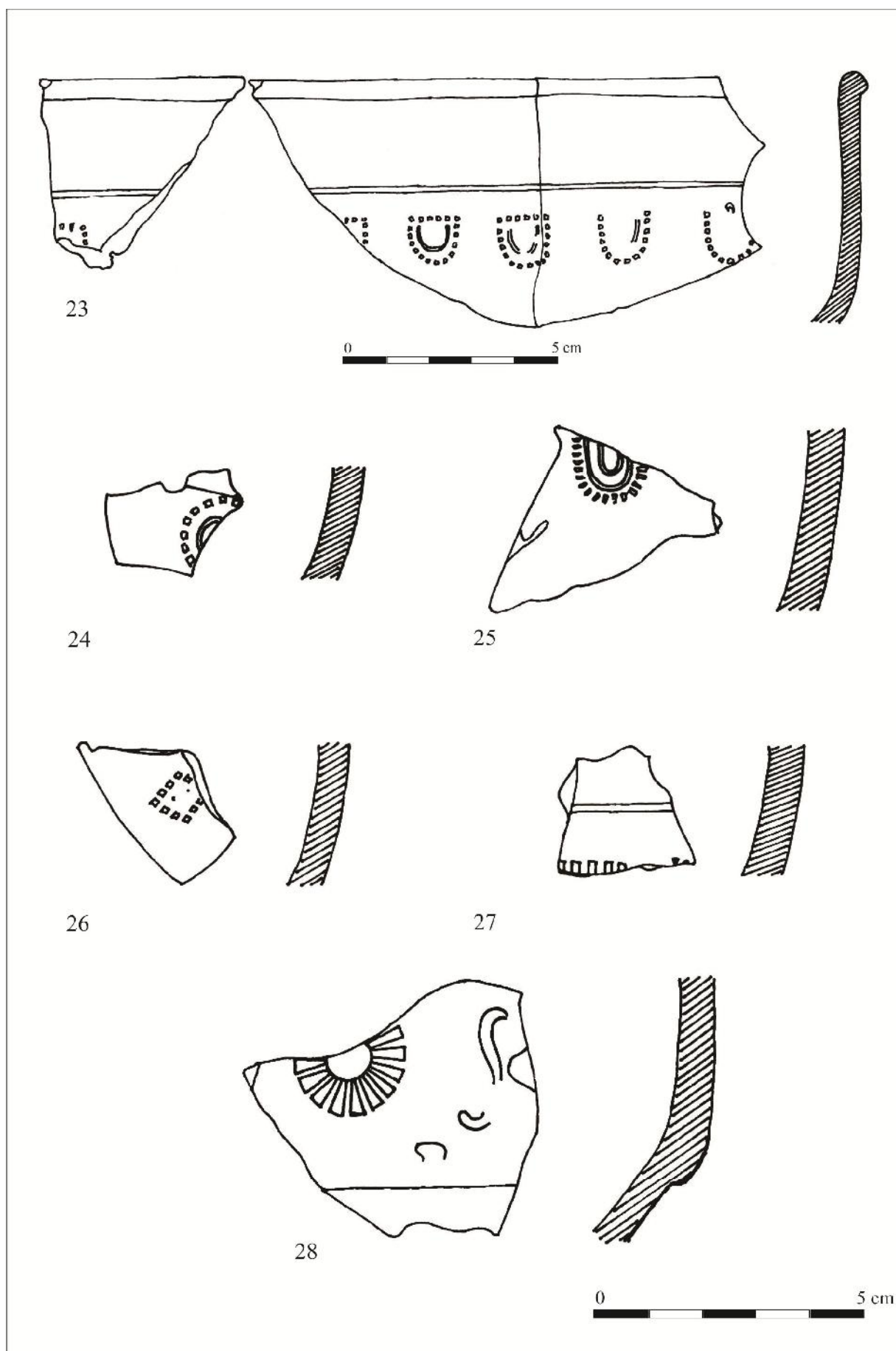

22

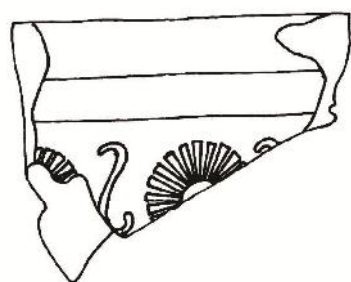

0 5 cm

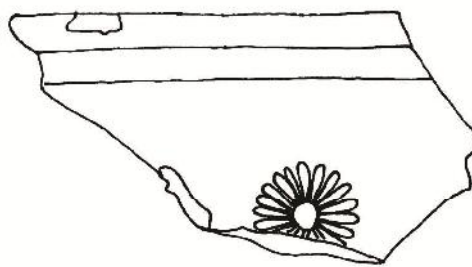
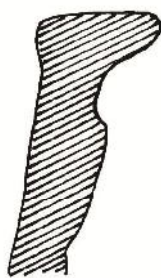
6. tábla

7. tábla

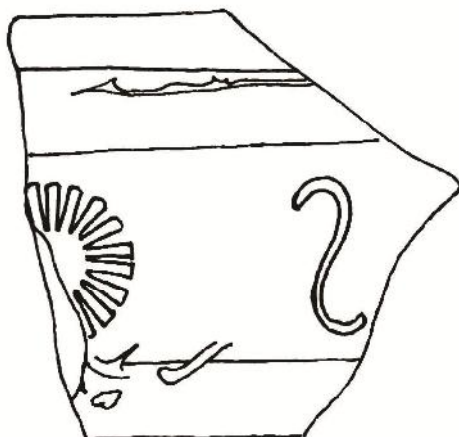

29

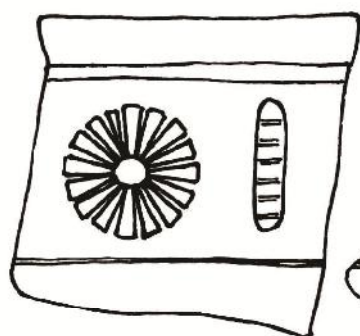
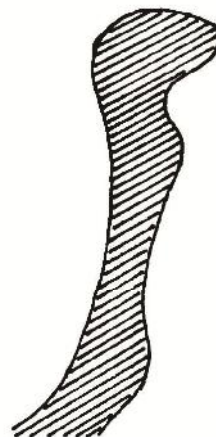

30

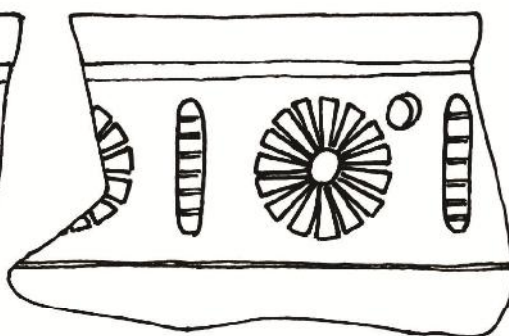
0 5 cm

31

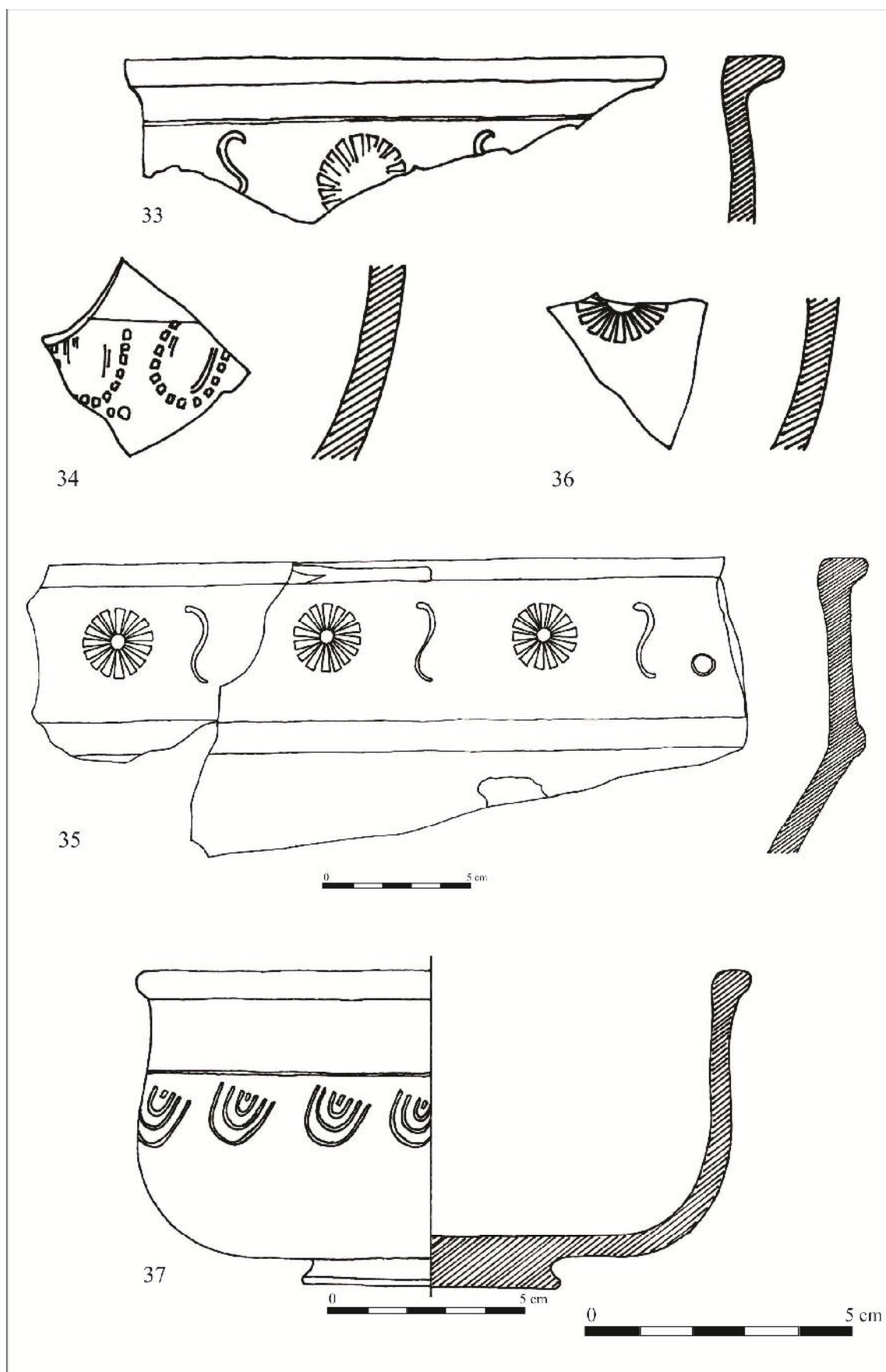

32

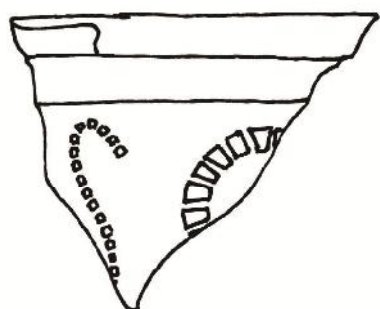

0 5 cm

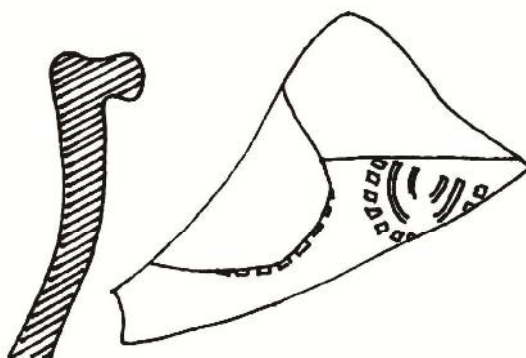
8. tábla

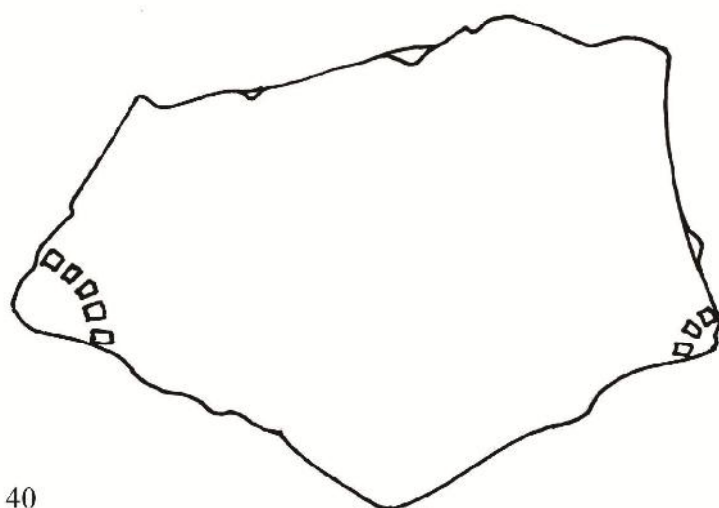
9. tábla

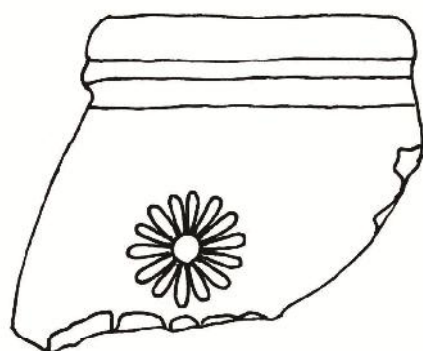
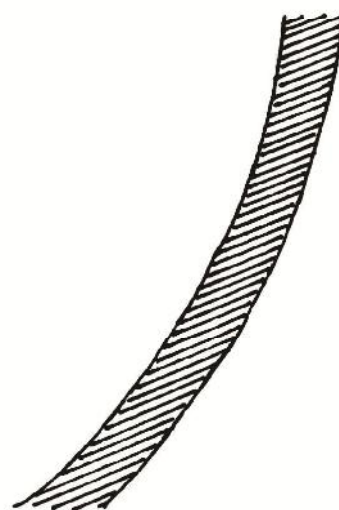
38

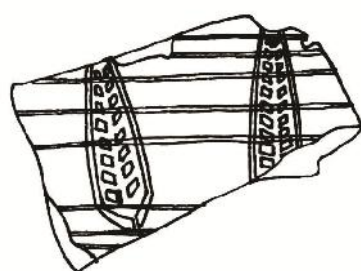
39

40

41

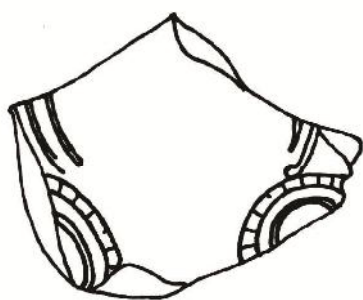

42

0 5 cm

0 5 cm

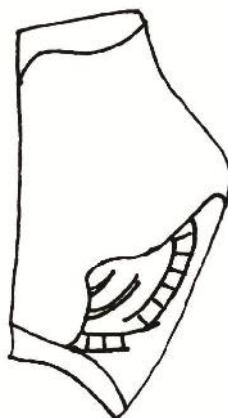
10. tábla

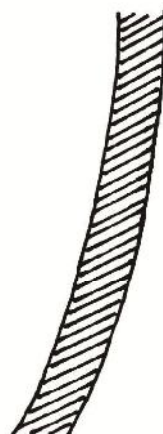
43

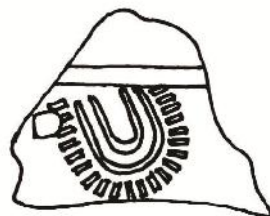
44

45

46

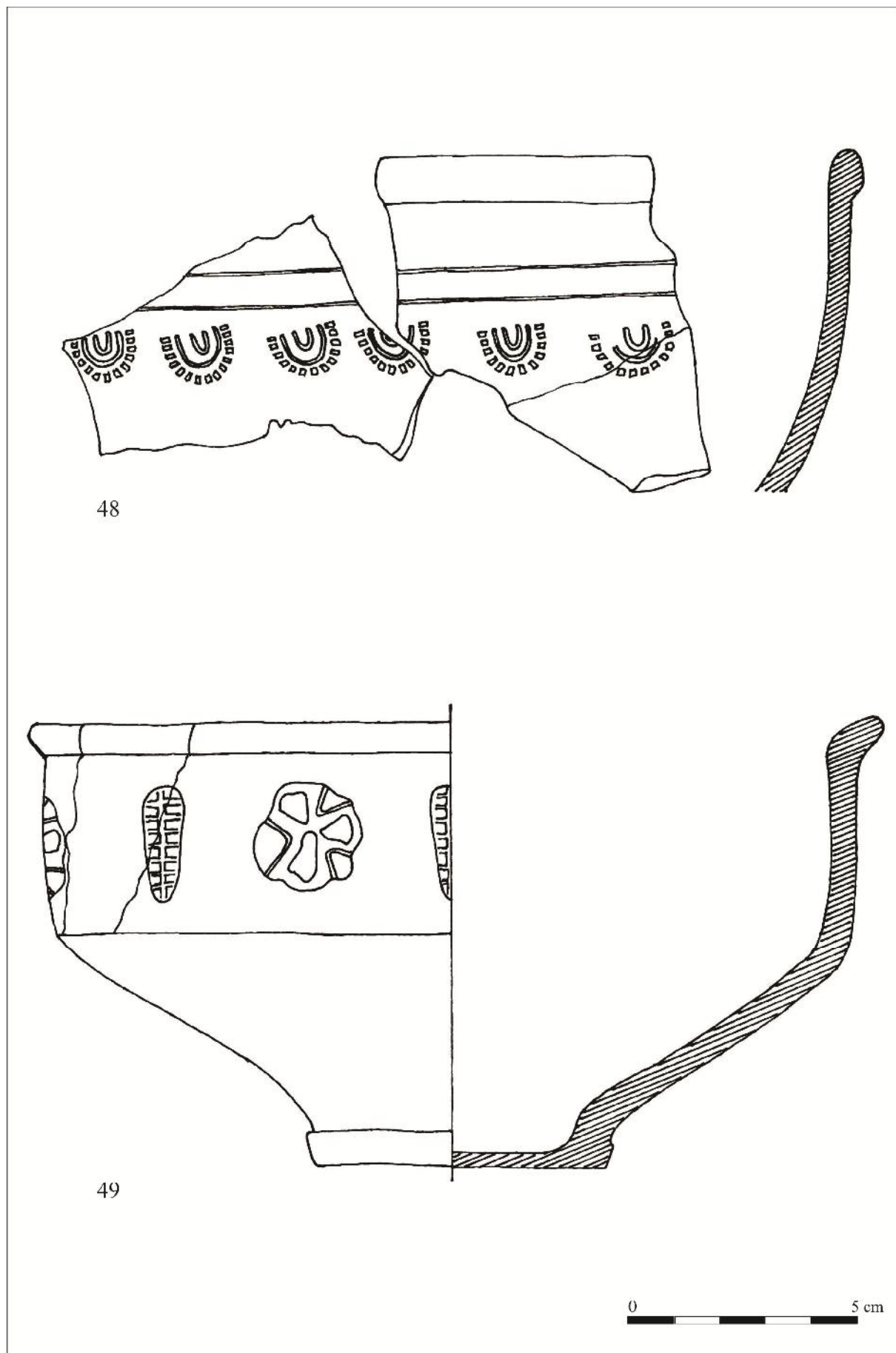

47

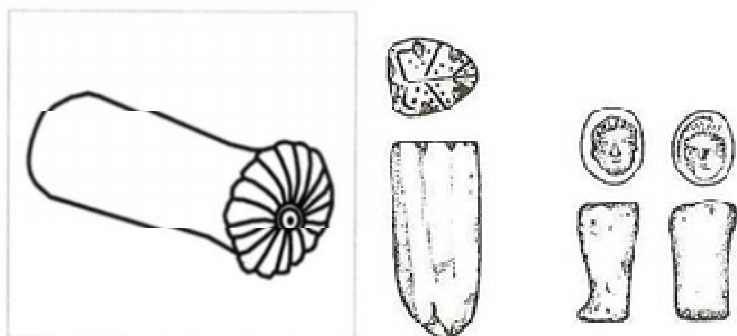
0 5 cm

11. tábla

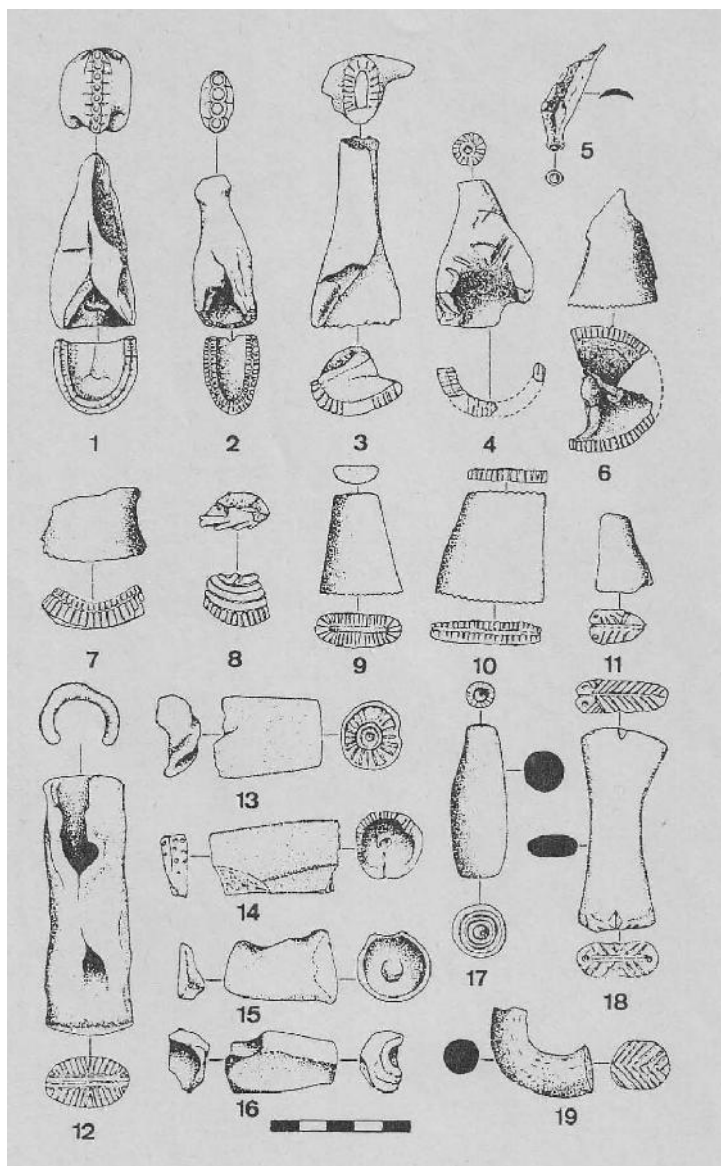

12. tábla

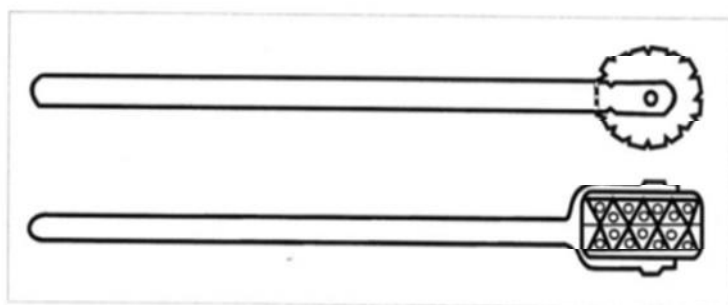
Képek

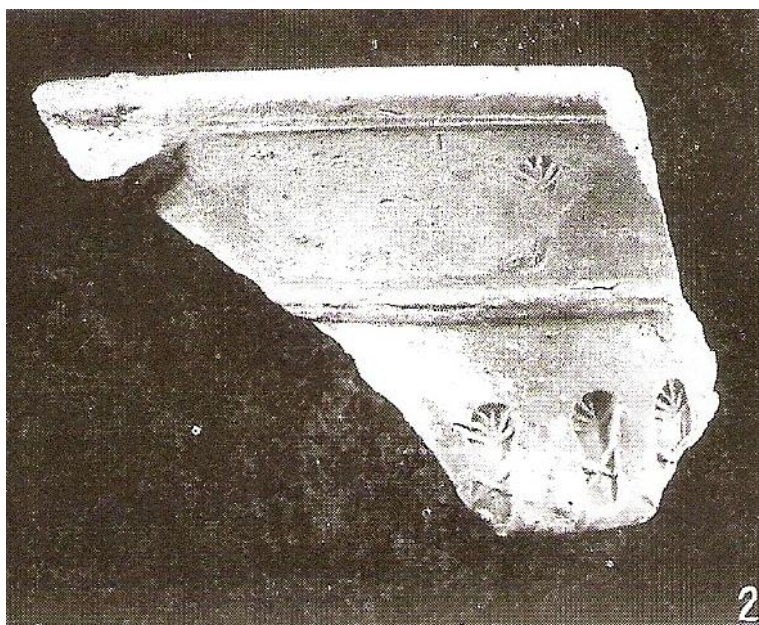
1. kép: Provinciális termelésben használt pecsétlők (balra daciai FILIP 2008, 288; jobbra panoniai példák BÓNIS–GABLER 1990, 171)

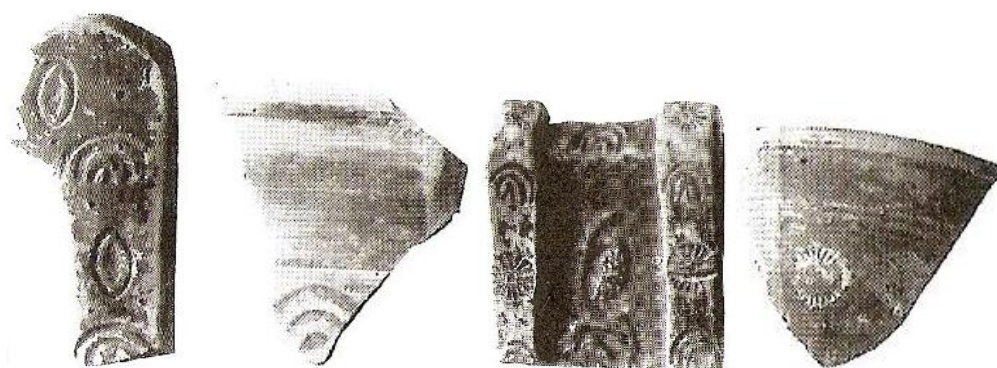
2. kép: Beregsurány-Barátság kert lelőhelyű pecsétlők (ISTVÁNOVITS 1993, IV. tábla)

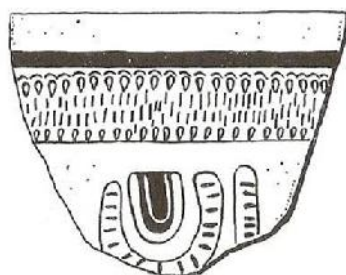
3.kép: Kerek pecsétlő rekonstrukciója (FILIP 2008, 288)

4. kép: *Plantapedis* motívumok felhasználása díszítésként Aquincumból (PETŐ 1976, 92)

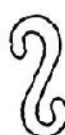
5. kép: Aquincum-Kiscelli utca (PÓCZY 1956, 139-140)

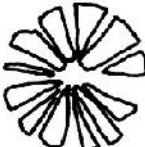
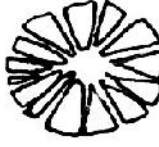
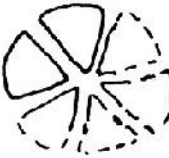
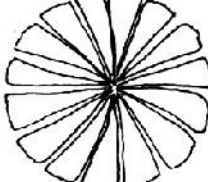
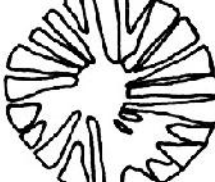
6. kép: Gorsium (KOCZTUR 1974, 104)

D VII.70	D VII.71	D VII.72	D VII.73	D VII.74	D VII.75
D VII.76	D VII.77	D VII.78	D VII.79	D VII.80	D VII.81
D VII.82	D VII.83	D VII.84	D VII.85	D VII.86	D VII.87
D VII.88	D VII.89	D VII.90	D VII.91	D VII.92	D VII.93

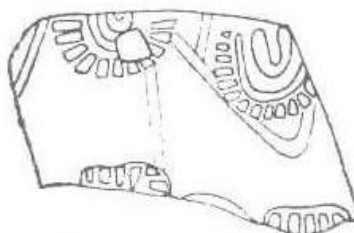
7. kép: Az üllőihez hasonló motívumok a porolissumi formakincsben (FILIP 2008, 480)

					
D V.43	D V.44	D V.45	D V.46	D V.47	D V.48
					
D V.49	D V.50	D V.51	D V.52	D V.53	D V.54
					
D V.55	D V.56	D V.57	D V.58	D V.59	

8. kép: Az üllőihez hasonló motívumok a porolissumi formakincsben (FILIP 2008, 474)

						
D IV.67	D IV.68	D IV.69	D IV.70	D IV.71		
						
D IV.72	D IV.73	D IV.74	D IV.75	D IV.76	D IV.77	D IV.78
						
D IV.79	D IV.80	D IV.81	D IV.82	D IV.83	D IV.84	D IV.85

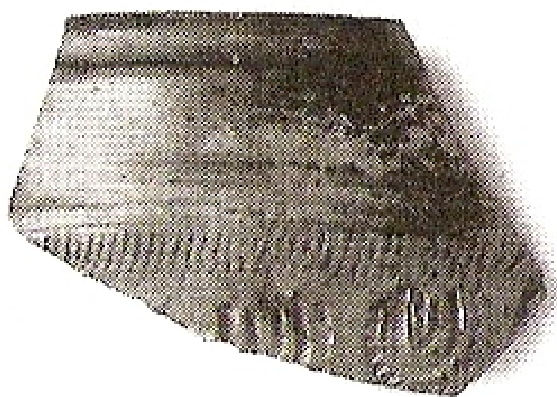
9. kép: Az üllőihez hasonló motívumok a porolissumi formakincsben (FILIP 2008, 471)

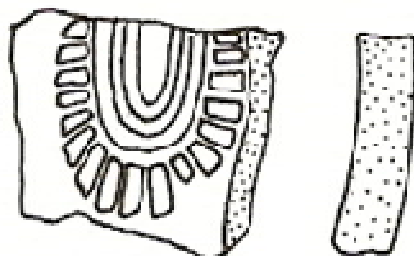
10. kép: Potaissa (Torda) (CĂȚINAȘ 1984, 493)

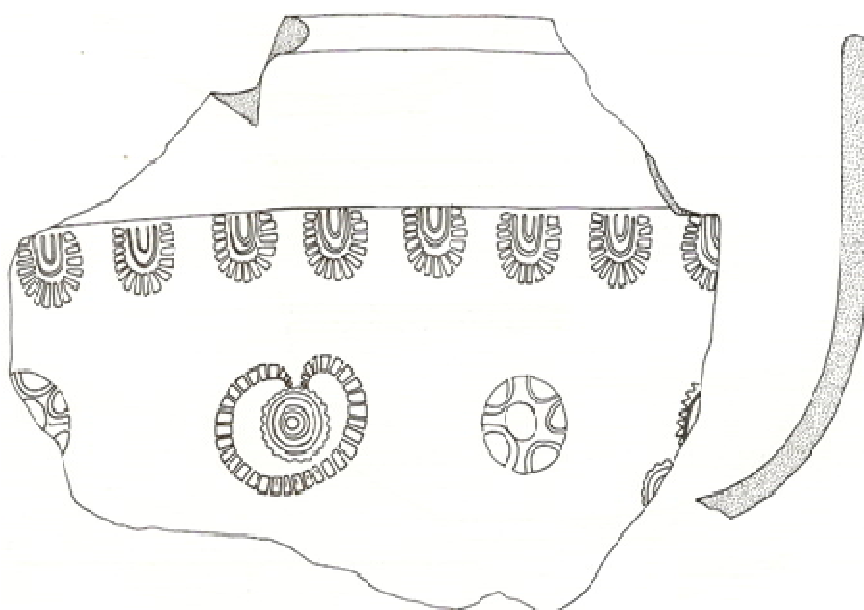
11. kép: Cegléd, Huszár dűlő (DINNYÉS 1982, XXII. tábla 3.)

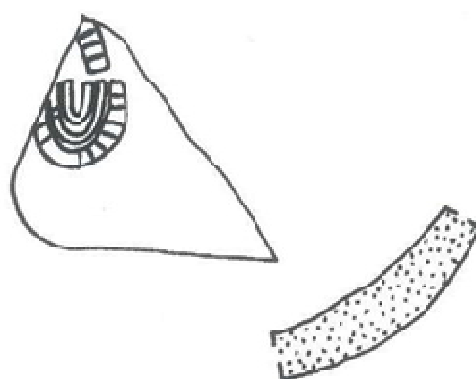
12. kép: Miskolc-Sötétkapu (PÁRDUCZ 1957, I. tábla 10.)

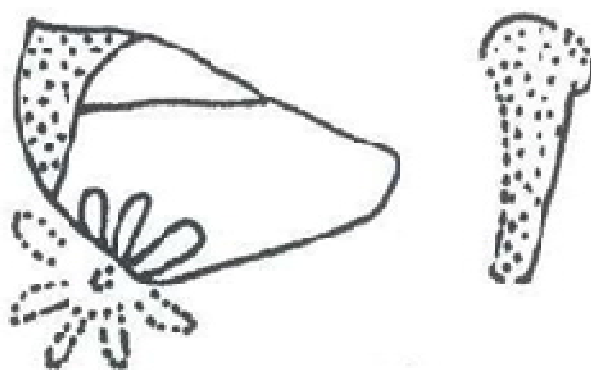
13. kép: Tiszaföldvár (Lenin utca 43.)(GABLER–VADAY 1986, Abb. 31/2)

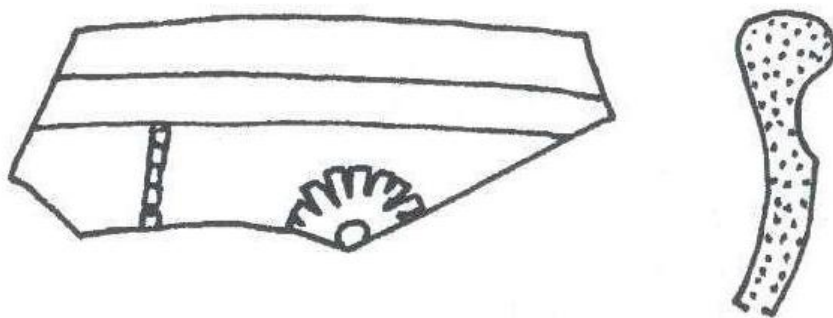
14. kép: Törökszentmiklós (GABLER–VADAY 1986, Abb. 31/3)

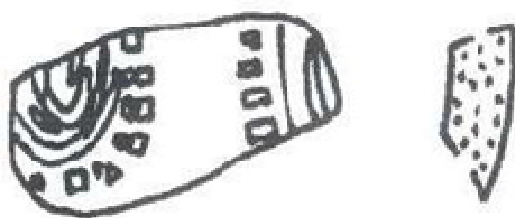
15. kép: Dunakeszi-Alagi major (MARÓTI 2004, 243)

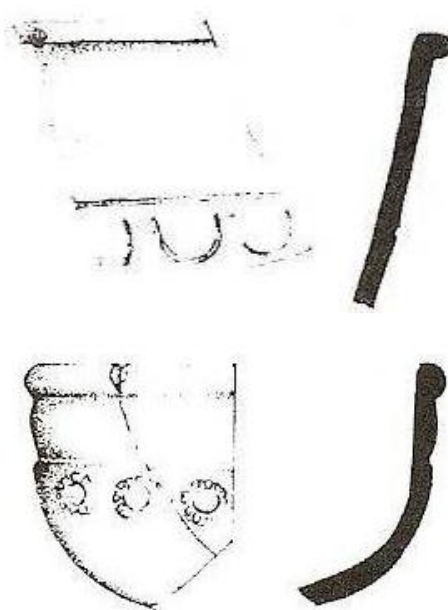
16. kép: Dunakeszi-Alagi major (MARÓTI 2004, 243)

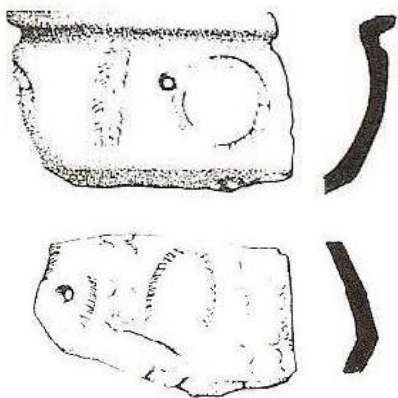
17. kép:Dunakeszi-Alagimajor (MARÓTI 2004, 243)

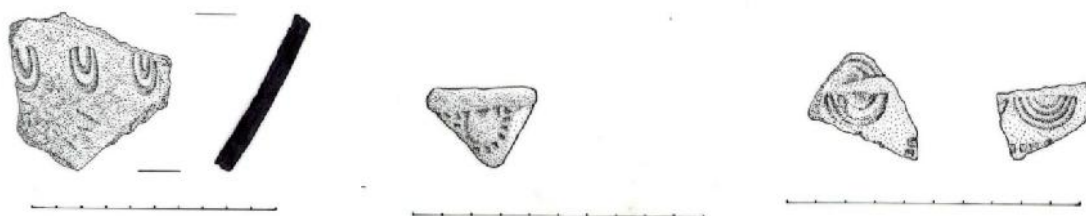
18. kép:Pécel 2. lelőhely (MARÓTI 2004, 243)

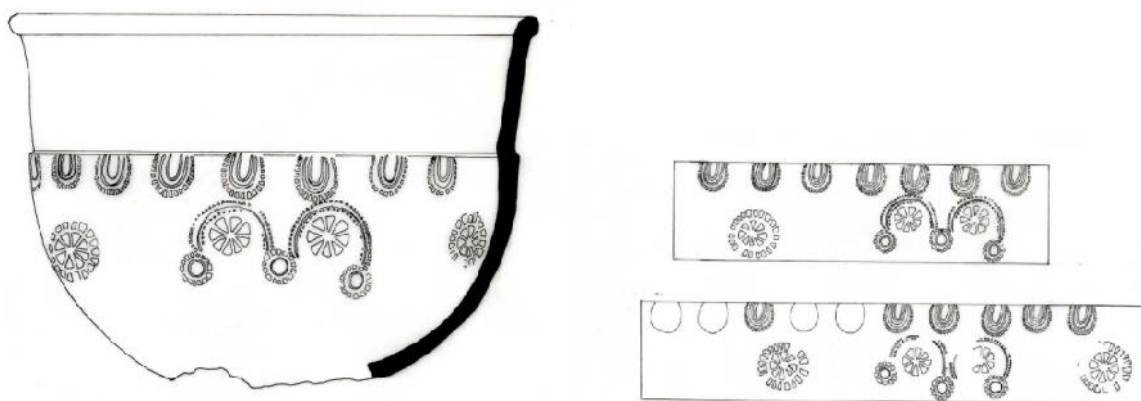
19. kép:Apagy-Peckéstanya téglaszínű töredékei (ISTVÁNOVITS 1993, 12, 28)

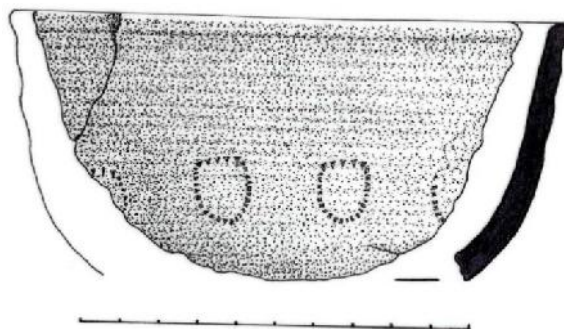
20. kép: Apagy-Peckéstanya szürke töredékei (ISTVÁNOVITS 1993, 12, 28)

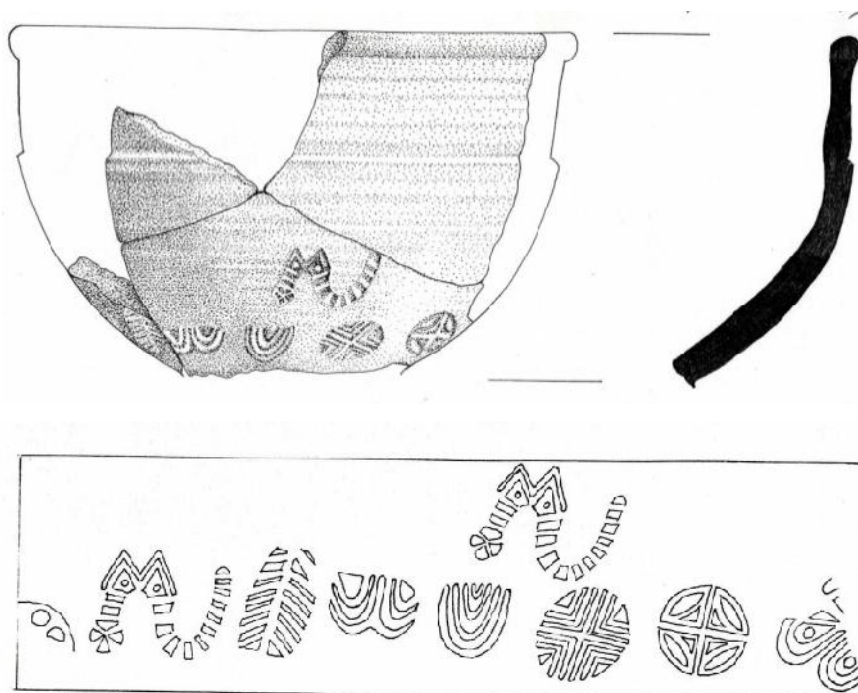
21. kép: Kisebb töredékek Kiskundorozsma-Nagyszék II. lelőhelyről (SÓSKUTI-WILHELM)

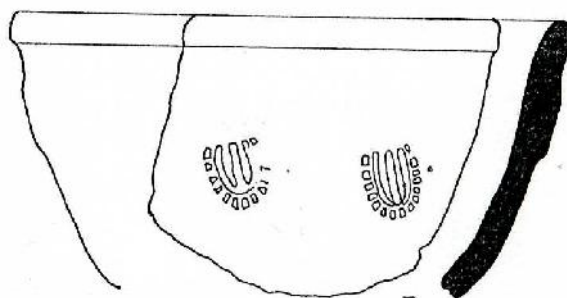
22. kép: Kiskundorozsma-Nagyszék II. (SÓSKUTI-WILHELM)

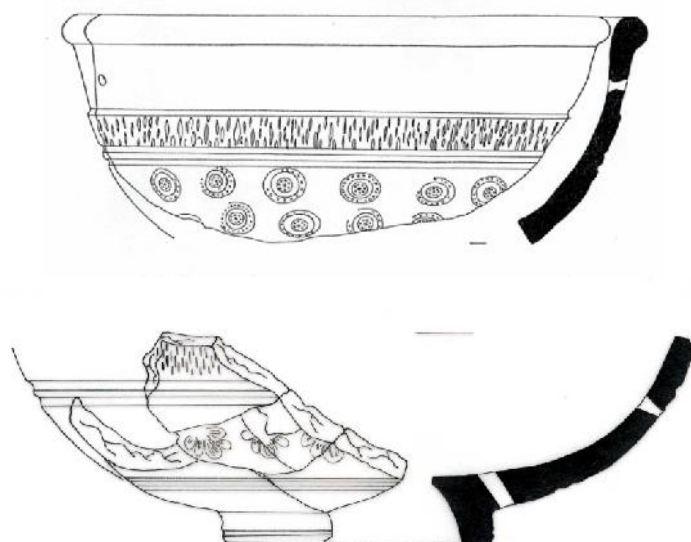
23. kép: Kiskundorozsma-Nagyszék II. (SÓSKUTI-WILHELM)

24. kép: Kiskundorozsma-Nagyszék II. (SÓSKUTI-WILHELM)

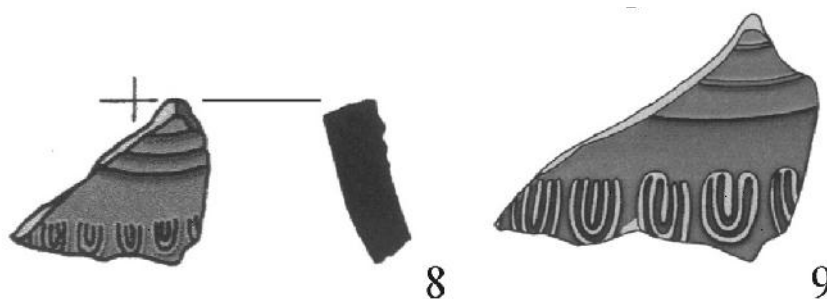
25. kép: Felgyő-Kettőshalmi dűlő (SÓSKUTI-WILHELM)

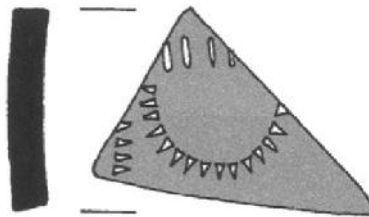
26. kép: Felgyő-Kettőshalmi dűlő (SÓSKUTI–WILHELM)

27. kép: Pusztaszer-Szárnyékhalmi dűlők (SÓSKUTI 2010, 3. kép)

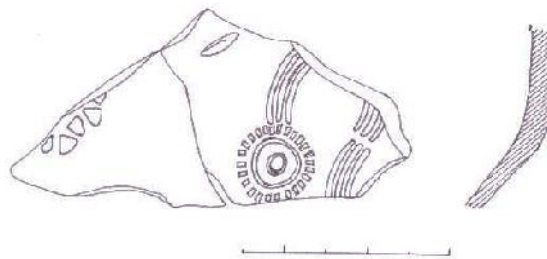
28. kép: Pusztaszer, Csöngölei oldal II. 70. objektum (SÓSKUTI 2010, 3. kép)

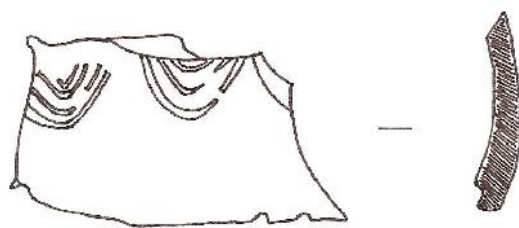
29. kép: Szeged-Kiskundorozsma, Tóth János dombja (SÓSKUTI 2010, 3. kép)

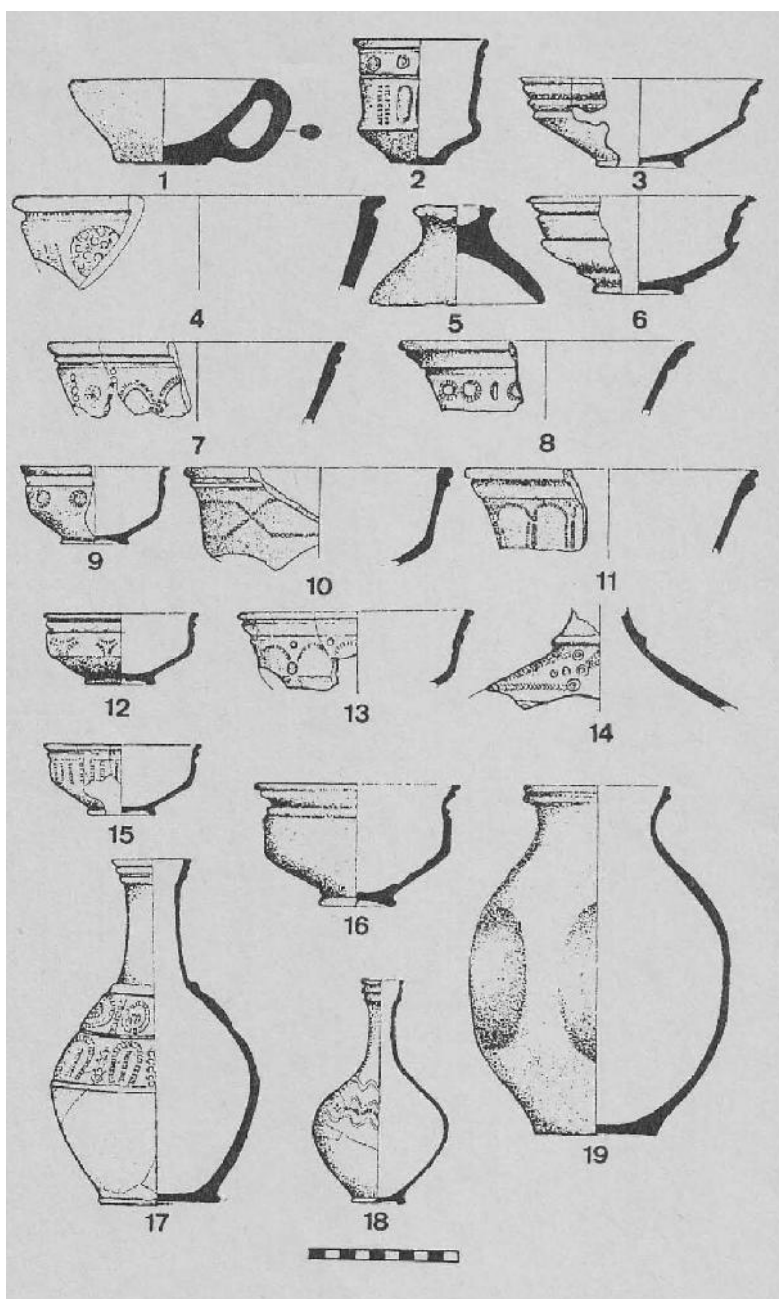
30. kép: Vecsés 83. lelőhely (saját fotó)

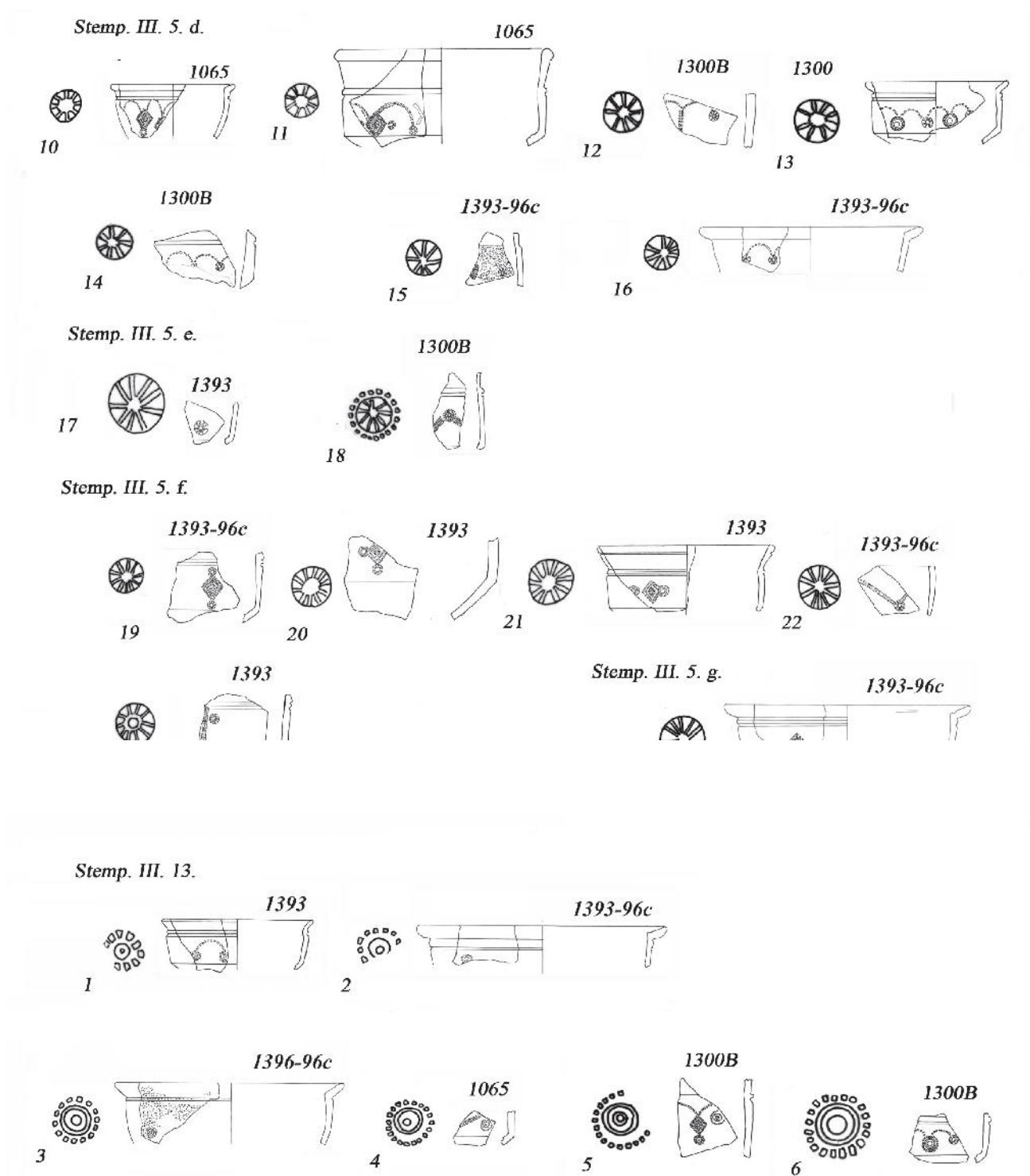
31. kép: Makó 32. lelőhely (saját rajz)

32. kép: Karcolt díszű töredék Üllő 5. lelőhelyről (saját rajz)

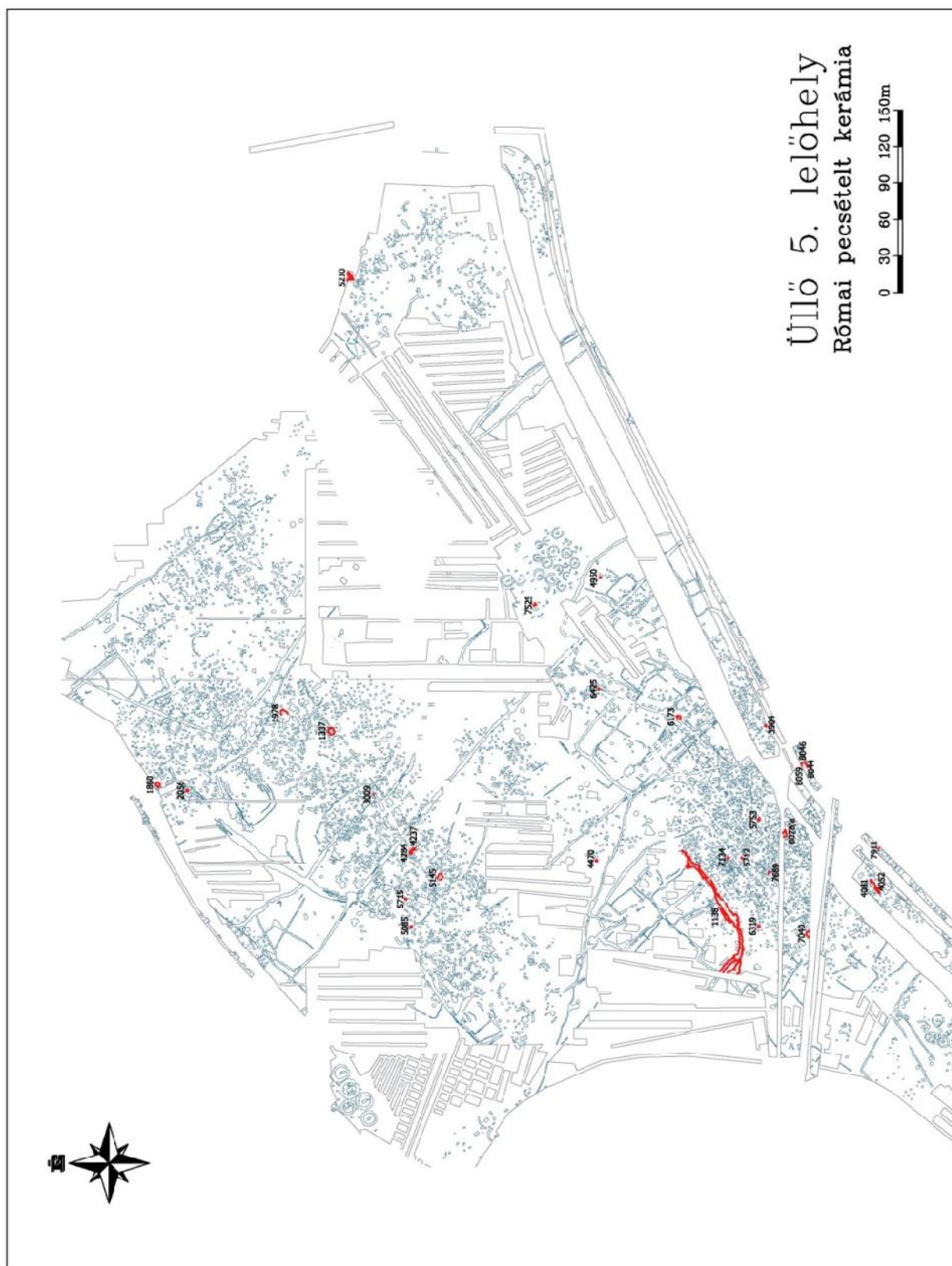

33. kép: Beregsurány-Barátság kert (ISTVÁNOVITS 1993, III. tábla)

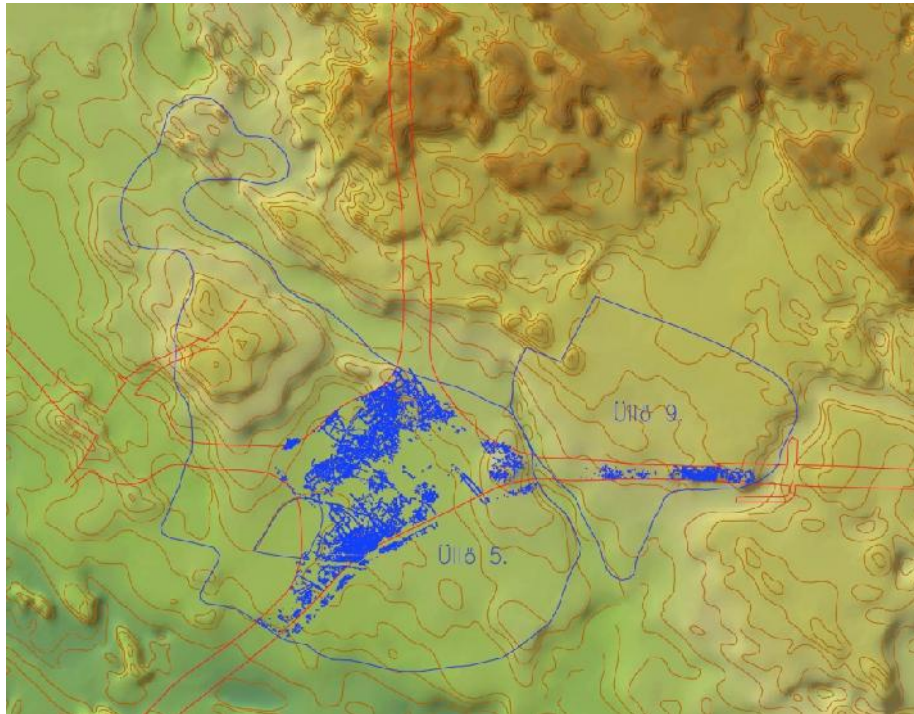

34. kép: Csengersima-Petea lelőhely vonatkozó formakincse (GINDELE–ISTVÁNOVITS 2011, 106, 109)

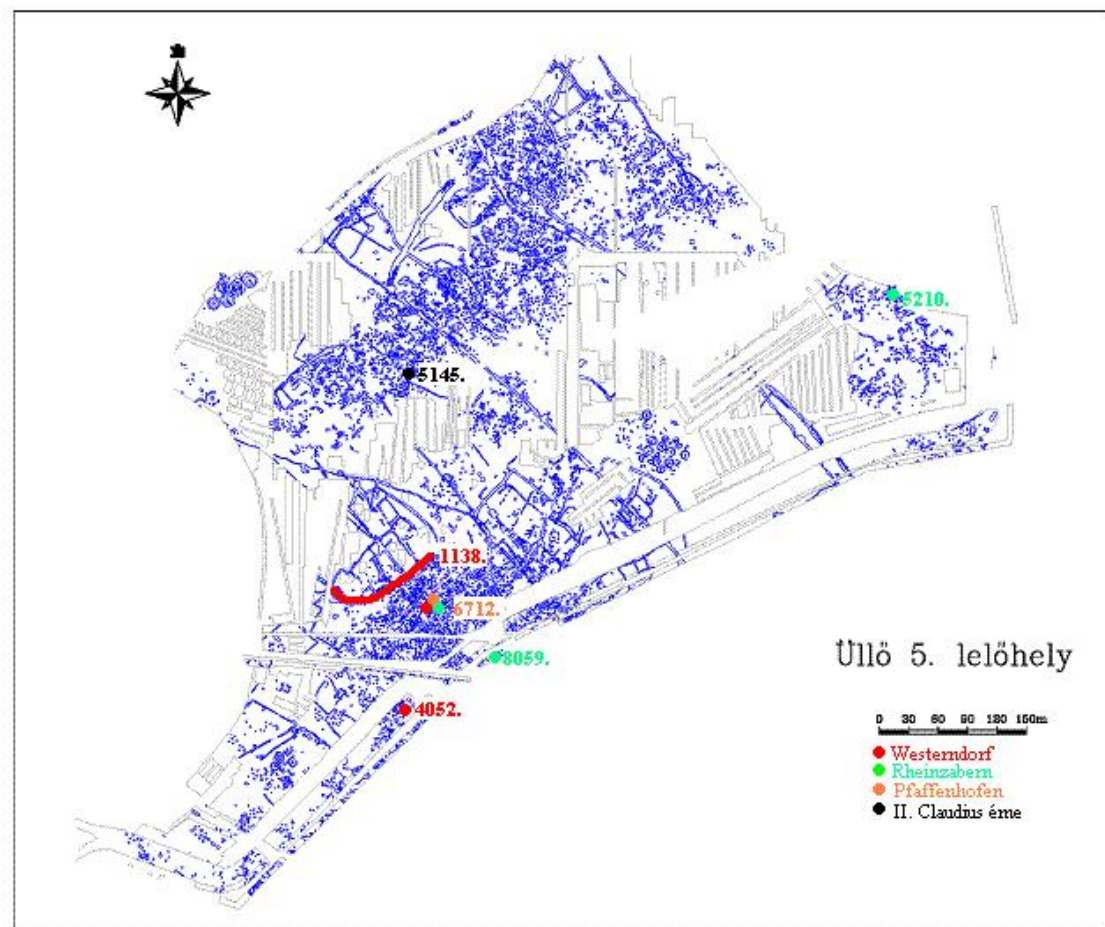
Térképek

1.térkép: Pecsételt kerámia elhelyezkedése Úllő 5. lelőhelyen

2. térkép: Üllő 5. és Üllő 9. lelőhely egymáshoz viszonyított helyzete

3. térkép: Terra sigillaták elhelyezkedése a telepen

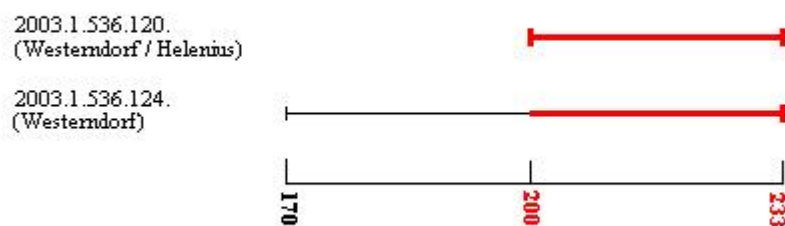
4. térkép: A pecsételt kerámiát tartalmazó lelőhelyek elhelyezkedése (1. Algyő; 2. Apagy-Peckéstanya; 3. Áporka; 4. Cegléd; 5. Csemő; 6. Dunakeszi-Alagi major; 7. Felgyő-Kettőshalmi dűlő; 8. Hódmezővásárhely, Solt-Palé II.; 9. Kecel; 10. Kiskundorozsma, Tóth János dombja; 11. Kiskundorozsma-Nagyszék II; 12. Kiskunfélegyháza-Papp dűlő; 13. Kondoros; 14. Miskolc-Sötét kapu; 15. Makó 32. lelőhely; 16. Nagykőrös; 17. Nagymágocs; 18. Öcsöd-Szilmalom dűlő; 19. Örménykút, Galó-halom dűlő; 20. Tarhos; 21. Tázlár, Krivántanya; 22. Tiszaföldvár-Téglagyár; 23. Tiszaföldvár, Lenin utca 41.; 24. Törökszentmiklós; 25. Üllő 5-9. lelőhely; 26. Solt-Csukáshát; 27. Pécel 2. lelőhely; 28. Pusztaszer, Csöngölei oldal II.; 29. Pusztaszer-Szárnyékalmi dűlők; 30. Vecsés 83. lelőhely; I. Beregsurány-Barátság kert; II. Csengersima-Petea)

Összesítő táblázatok

	(-) a (1)	a2	b(1)	b2	c(1)	c2	c3
I.							
II.							
III.							
IV.							
V.							
VI.							
VII.							
VIII.							
IX.							

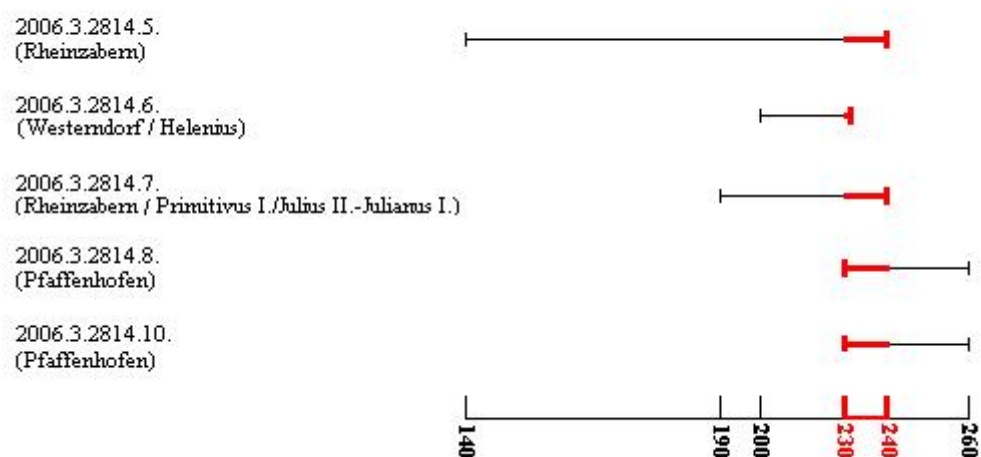
1. táblázat: Az üllői formakincs összesítő táblázata

1138. objektum (200-233)

2. táblázat: Az 1138. objektum datálása

6712. objektum (230-240)

3. táblázat: A 6712. objektum datálása a terra sigillaták alapján